

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури
та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИЧНОЇ НОРМИ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Виконав:

Дурман Вікторія Олексіївна

014.01 Середня освіта

(Українська мова і література)

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент

Холявко Ірина Вікторівна

Допущено до захисту:

« 20 » листопада 2024 року

Завідувач кафедри

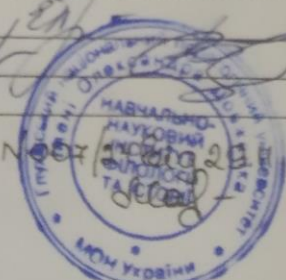
В.В. Холявко ГОГОЛЬ

Дата захисту: « 7 » грудня 2024 року

Національна оцінка _____

Кількість балів: 96 Оцінка ECTS A

Підписи членів комісії:

[Handwritten signatures]

Глухів – 2024

АННОТАЦІЯ

Дурман В. О. Вивчення стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі. – Магістерська робота.

Об'єктом дослідження в магістерській роботі є процес вивчення стилістичної норми в старших класах, предметом – форми, методи, прийоми, засоби вивчення стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі. У роботі проаналізовано особливості стилістики як науки й навчальної дисципліни, охарактеризовано стилістичну норму. З'ясовано особливості вивчення стилістики в школі з позицій компетентнісного підходу. Визначено рівень засвоєння старшокласниками стилістичної норми сучасної української літературної мови. Розроблено лінгводидактичні рекомендації у вигляді системи стилістичних вправ для формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми. Доведено, що стилістична компетентність є однією з найважливіших складових комунікативної компетентності. Її розвитку варто приділяти особливу увагу в системі середньої освіти.

Ключові слова: стиль, стилістика, стилістична норма, компетентнісний підхід, учні старших класів, лінгводидактика, стилістичні вправи.

ABSTRACT

Durman V. The study of stylistic norms in the lessons of the Ukrainian language in senior school classes. – Master's thesis.

The object of research in the master's thesis is the process of studying stylistic norms in high school, the subject is forms, methods, techniques, and means of studying stylistic norms in Ukrainian language lessons in high school. The work analyzes the features of stylistics as a science and academic discipline, characterizes the stylistic norm. The features of studying stylistics at school from the standpoint of a competency-based approach are clarified. The level of mastery of the stylistic norms of the modern Ukrainian literary language by high school students is determined. Linguistic-didactic recommendations are developed in the form of a system of stylistic exercises for the formation of skills of observing stylistic norms in high school students. It is proved that stylistic competence is one of the most important components of communicative competence. Its development should be given special attention in the secondary education system.

Key words: style, stylistics, stylistic norm, competency-based approach, high school students, linguodidactics, stylistic exercises.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТИЛІСТИКА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА.....	10
1.1. Значення стилістичної науки.....	10
1.2. Поняття стилістичної норми.....	21
1.3. Вивчення стилістики в школі з позицій компетентнісного підходу.....	33
Висновки до розділу 1.....	43
РОЗДІЛ 2. ОПАНУВАННЯ СТИЛІСТИЧНОЇ НОРМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ.....	45
2.1. Аналіз чинної програми з української мови для 11 класів та навчально-методичного забезпечення в аспекті вивчення стилістичної норми.....	54
2.2. Аналіз рівня засвоєння старшокласниками стилістичної норми сучасної української літературної мови.....	64
2.3. Лінгводидактичні рекомендації щодо формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми.....	71
2.3.1. Стилiстичнi засоби лексикологiї та фразеологiї на уроках української мови в старшій школі	74
2.3.2. Стилiстичнi можливостi граматики на уроках української мови в старшій школі.....	77
Висновки до розділу 2.....	85
ВИСНОВКИ.....	86
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним з основних завдань Нової української школи є піднесення культури мовлення здобувачів освіти, набуття здатності вільно володіти державною українською мовою. Тоді вони зможуть здобувати й відтворювати важливу інформацію, ефективно комунікувати, передавати нові знання, думки й почуття правильно, доцільно, точно і виразно; ефективно розв'язувати життєві проблеми засобами мови. А це передбачає високий рівень мовленнєвої культури, невід'ємною ознакою якої є дотримання мовних норм, що обслуговують суспільство в усіх сферах його діяльності – виробничій, законодавчій, освітній, духовній.

Комплекс мовознавчих дисциплін повинен прислужитися вирішенню означеного завдання. Особливу роль у процесі піднесення культури мовлення учнів ЗЗСО має робота зі стилістики, найважливішими завданнями якої є розвиток чуття мови, боротьба з мовною одноманітністю, бідністю засобів вираження думки, ненормативністю українського мовлення [59, с. 5].

Як зазначено в навчальній програмі з української мови (рівень стандарту) для 10–11 класів, у 9-му класі учні завершують вивчення всіх розділів української мови, тож *мовна змістова лінія* в 10-му й 11-му класах має узагальнювальний характер, тому навчальний матеріал згруповано за нормами сучасної української літературної мови, оволодіння якими важливе для кожної освіченої людини. Під час вивчення мовних тем учитель має акцентувати не на розпізнаванні, класифікуванні мовних явищ, не на мовних розборах, а на правилах використання мовних одиниць усіх рівнів в усному мовленні й на письмі, зокрема приділяти увагу труднощам слововжитку, складним випадкам правопису, нормам узгодження мовних одиниць, культури слова тощо [40].

У курсі старшої школи особлива увага звертається на такі норми сучасної української літературної мови: лексичні; орфоепічні; орфографічні; морфологічні; синтаксичні; пунктуаційні; стилістичні. Якщо мовні норми кодифікуються в словниках і граматиках, то стилістичні норми закріплюються в лінгвістичних описах функціональних стилів. З огляду на «ліберальність» стилістичних норм, їх кодифікація не така чітка й однозначна, як, скажімо, кодифікація граматичних норм [58, с. 85]. Цей факт зумовлює те, що саме стилістичні норми учні засвоюють чи не найважче, тоді як їх засвоєння важливе з огляду на те, що правильність мовлення не зводиться лише до дотримання мовних норм, а залежить від потреб й особливостей комунікації в певній сфері діяльності, а також ситуації спілкування. Крім того, специфіка стилістичної норми полягає в тому, що вона пронизує, покриває основні типи норм (лексичні, граматичні).

Аналіз проблеми опанування стилістичної норми в процесі вивчення курсу української мови здобувачами освіти старших класів ЗЗСО уможлиблює висновок про очевидні прогалини в підходах до оволодіння учнями цим матеріалом, важливим з огляду на формування комунікативно-стилістичних якостей мовлення старшокласників. Тож можемо констатувати, що лінгвометодична основа опанування стилістичних норм у середній школі потребує подальшого розроблення та вдосконалення з метою подолання в мовленні учнів стилістичних огріхів, пов'язаних з недостатнім оволодінням ресурсами української мови (недостатній словниковий запас; плеоназми і тавтології; уживання штампів; немотивоване послуговування нелітературною лексикою; одноманітність у побудові речень тощо); стилістичних помилок, що засвідчують недостатньо розвинене мовностилістичне чуття (немотивоване вживання експресивних засобів, штучна образність; надмірна емоційність; поєднання різностильової лексики, унаслідок чого виникає стилістична несумісність слів, виразів тощо); помилок, що порушують норми

функціональних стилів (немотивоване використання в одному функціональному стилі мовних засобів, притаманних іншому, порушення стильової єдності тощо).

Проблеми унормування української літературної мови мовознавці й лінгводидакти досліджували в різних розділах науки про мову, культури мовлення, методики навчання. В українській лінгвістичній і методичній традиції ці питання ґрунтовно розробляли Б. Антоненко–Давидович, Н. Бабич, Н. Бондаренко, Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, О. Горошкіна, П. Дудик, С. Єрмоленко, С. Караман, І. Коломієць, Л. Мацько, В. Новосьолова, М. Пентилюк, М. Плющ, О. Пономарів, В. Русанівський, Т. Семашко, Л. Струганець, Є. Чак, Г. Шелехова, І. Ющук та ін.

Проблему формування комунікативної компетентності учнів та опанування стилістичної норми в умовах освітнього процесу сучасної школи представлено в розвідках методистів та лінгвістів О. Біляєва, Н. Бондаренко, Н. Ботвиної, Л. Варзацької, Г. Волкотруб, Н. Голуб, Т. Єщенко, В. Мельничайко, Л. Романової, Т. Федорчук, С. Шевчук, Г. Шелехової та ін. Однак в умовах постійних змін є нагальна потреба адаптувати до нових умов накопичені знання з викладання стилістики в школі. Оновлення змісту освіти, її нормативно-правової бази, демократизація та гуманізація освітнього простору, компетентнісний підхід – усе це вимагає творчого пошуку і дослідницької роботи. Учені наголошують, що «переорієнтація на компетентнісний підхід забезпечує посилення прикладного характеру мовної освіти, що уможлиблює використання теоретичних знань як практичного засобу пояснення явищ і розв'язання проблем, застосування досвіду успішних дій у конкретних ситуаціях, переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі» [36, с. 6].

Значущість роботи простежується в тому, що на сьогодні в методичній науці недостатньо розроблено лінгводидактичні засади формування в учнів

старшої школи навичок дотримання стилістичної норми. У практиці шкільного навчання зазвичай поза увагою залишається значний комунікативний потенціал стилістики української мови, який сприяє вдосконаленню необхідних для сучасної людини мовленнєвих умінь.

З огляду на це опанування стилістичної норми на засадах компетентнісного підходу забезпечує формування в учнів уміння будувати різні за стилями зв'язні висловлювання. Саме компетентнісний підхід до вивчення стилістичної норми є найважливішим чинником реалізації принципу комунікативності під час навчання української мови, що і зумовило вибір **теми магістерської роботи** «Вивчення стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі».

Мета дослідження – розробити лінгводидактичні засади вивчення стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.

Об'єктом магістерської роботи є процес вивчення стилістичної норми в старших класах на уроках української мови.

Предмет дослідження – форми, методи, прийоми, засоби вивчення стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання**:

- 1) дослідити особливості стилістики як науки й навчальної дисципліни, охарактеризувати стилістичну норму;
- 2) охарактеризувати особливості опанування стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі на засадах компетентнісного підходу;
- 3) проаналізувати рівень засвоєння старшокласниками стилістичної норми сучасної української літературної мови;
- 4) розробити лінгводидактичні рекомендації щодо формування в

учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми.

Для розв'язання поставлених завдань використано **методи дослідження**, як-от: *теоретичні* (аналіз власне наукової та методичної літератури з теми дослідження, вивчення нормативно-правової бази, чинних програм та підручників з української мови для закладів загальної середньої освіти); *педагогічні* (спостереження за процесом вивчення мовної змістової лінії «Стилістична норма» в старших класах, анкетування, бесіди з учителями, учнями, письмові та усні опитування школярів; виявлення типових порушень стилістичної норми в усному та письмовому мовленні); *експериментальні* (констатувальний зріз знань і вмінь учнів з вивчення мовної змістової лінії «Стилістична норма»); *статистичні* (кількісна та якісна інтерпретація результатів констатувального експерименту).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що обґрунтовано специфіку стилістики як науки та навчальної дисципліни, описано феномен стилістичної норми; розроблено методичні засади опанування стилістичної норми старшокласниками в руслі компетентнісного підходу; запропоновано дидактичний матеріал до вивчення мовної змістової лінії «Стилістична норма». *Магістерська робота актуалізує один із напрямів сучасних лінгвометодичних розвідок* – підвищена увага до стилістичної спрямованості у вивченні української мови в школі.

Теоретична значущість роботи зумовлена розширенням уявлення здобувачів освіти про різноаспектні властивості стилів української літературної мови. Ці властивості безпосередньо пов'язані зі стилістичними нормами, які, спираючись на загальнолітературні, мовленнєві норми (тобто культуру мовлення), закріплюють за конкретним стилем відповідні мовні засоби. Поглиблення і систематизація знання та вмінь зі стилістики на засадах компетентнісного підходу в процесі вивчення старшокласниками курсу української мови сприятиме підвищенню їхнього культурно-

мовленнєвого рівня.

Практична цінність дослідження. Науково-методичні результати дослідження можуть бути використані під час вивчення теми «Стилістична норма» на уроках української мови в старших класах; під час організації для учнів старшої школи спецкурсів, спрямованих на вивчення стилістики української мови; у процесі розроблення навчально-методичних посібників зі стилістики та культури мовлення, а також у процесі керівництва науковими роботами різного рівня.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (м. Умань, 20 листопада 2024 року) (тема доповіді: «Багатоаспектність засвоєння стилістичної норми учнями старших класів»); I Регіональній науково-практичній онлайн-конференції «Педагогічна майстерність учителя та інноваційні стратегії навчання» (м. Суми, 20 листопада 2024 року) (тема доповіді: «Сутність поняття і місце стилістичної норми в системі норм літературної мови»); II Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика» (м. Глухів, 14 листопада 2024 року) (тема доповіді: «Вивчення стилістики в школі на засадах компетентнісного підходу»).

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (84 позиції) та додатків. Загальний обсяг роботи – 107 сторінок, із них 82 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

СТИЛІСТИКА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1.1. Значення стилістичної науки

У системі мовознавчих дисциплін стилістиці належить особливе місце. Філологи називають її «душею» будь-якої розвиненої мови. Стилїстика особлива тим, що вона відіграє важливу роль як у науці про мову, вивчаючи принципи використання різнорівневих мовних засобів залежно від особливостей сфери спілкування, функціонально-стильових різновидів мови й мовлення, так і в науці про художню літературу, досліджуючи елементи стилю художнього твору або письменника, стилю певного літературного напрямку, течії.

Стилїстична система української літературної мови складалася впродовж віків з тих елементів усіх мовних рівнів, які набували стилїстичної маркованості на різних етапах розвитку мови. Вона поповнювалася мовними одиницями із соціальних і територіальних діалектів, запозиченнями з мов – носіїв інших культур. Тому можна сказати, що «стилїстична природа нашої мови багатоджерельна» [35, с. 72]. До головних джерел стилїстики української літературної мови належать жива народна мова, усна народна творчість, діалекти, класична і сучасна українська література, зокрема мовотворчість визначних діячів української культури, мовлення засобів масової інформації. Проте корінням українська стилїстика сягає давньої слов'янської міфології; античних давньогрецьких і давньоримських джерел – міфології, риторики, культури; біблійних джерел; ранньоукраїнських писемних пам'яток; першоджерел української християнської культури,

священних писань, проповідництва і казань; традицій давньої книжної української літературної мови; риторичної спадщини вищих шкіл і культурно-видавничих центрів України; української барокової культури [35; 59].

Слово «стиль», від якого походить термін «стилістика», так само багатозначне в мовознавстві, як і в загальномовному вжитку. Це й експресивний стиль, тобто різновид мови, закріплений у суспільстві традицією за однією з найбільш загальних сфер соціального життя (нейтральний, високий (книжний), низький (розмовний)); і функціональний стиль, який відображає соціальні відносини і види діяльності (художній, науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, конфесійний, епістолярний, розмовно-побутовий); й індивідуальний стиль, або ідіостиль, як неповторна манера говорити і писати, самовиражатись. Крім того, слово «стиль» уживають на позначення особливостей мистецтва в певну епоху (античний, середньовічний, постмодерний), мистецьких течій (монументальний, орнаментальний, бароко, романтизм, сентименталізм, класицизм, реалізм, модерн, конструктивізм тощо), культурної парадигми часу – стиль як феномен людської культури.

Упровадження в науковий обіг терміна «стилістика» пов'язано з творчою діяльністю німецьких романтиків, які запропонували нову для свого часу ідею про індивідуальність творчої особистості. Основою науково-лінгвістичної стилістики вважають розвідку Ш. Баллі «Французька стилістика» (1909). Як самостійна лінгвістична дисципліна стилістика оформилася в дослідженнях Празького лінгвістичного гуртка в першій половині ХХ ст. Усіх його вчених об'єднувало уявлення про мову як про функціональну систему засобів вираження, що служить для досягнення певної мети [59, с. 49].

Метою традиційної стилістики було встановлення стилістичного потенціалу мовних одиниць, що відповідали певним функціональним стилям. У 60–70-х рр. ХХ ст. структурно-статичний опис стилістичних засобів поступився місцем комунікативно-динамічному потрактуванню тексту з урахуванням його реального функціонування. Текст починають розглядати як динамічну систему, здатну адаптуватися до мінливих умов комунікації. При цьому стиль трактується як комунікативна, функціонально-прагматична якість тексту.

Отже, на зміну позиціонування стилістики як «доповнення» до граматики чи лексикології прийшло розуміння її як «нової лінгвістики», що впритул наблизилася до мови в процесах її безпосереднього функціонування. Нині стилістика перетворилася на авторитетну науку з розгалуженою структурою. Специфіка сучасної стилістики передбачає необхідність виходу за рамки мовознавства, адже деякі стилістичні явища неможливо пояснити без використання наряду з лінгвістичною термінологією й поняттєвого апарату суміжних з лінгвістикою наук: риторики, культури мовлення, психології, соціології, логіки тощо.

Тож сучасна стилістика (лінгвостилістика) – це інтегральна мовознавча наука [1, с. 5] про функціонування й використання мови, тобто її функціонально-стильові різновиди, стилістичні засоби і прийоми їх використання. Стилiстика вивчає мову з позиції ефективної реалізації її комунікативно-прагматичних функцій, у центрі її уваги – тексти (усні чи писемні) як засіб досягнення різних практичних цілей. Якщо інші розділи мовознавства вивчають мовні явища переважно в межах одного рівня мовної системи (фонологічного, лексичного, морфологічного і т. д.), то стилістика розглядає одиниці всіх мовних рівнів, причому вивчає їх із функціонального погляду. Для стилістики своєрідно важливі всі мовні одиниці, але особливо вагомi для неї явища лексичні й морфолого-синтаксичні, бо саме вони

безмежно різнофункціональні, отожд і стилістично продуктивні, комунікативно найсуттєвіші [14, с. 8].

За визначенням П. Дудика, стилістика (лінгвостилістика) – розділ науки про мову, лінгвістичне вчення про функціонування й використання мови [14, с. 8]. Цей термін походить від слова «стиль» (грец. *stylos* – спочатку назва палички для письма, згодом – певного способу письма). Розрізняють стилістику загальну (її теорія і практика однаково стосується всіх літературних мов) і часткову, тобто стилістику певної окремої мови.

Сучасна стилістика вивчає функціонально-стильову систему літературної мови в її сучасному стані та діячності (стилі мови й мовлення, підстили, їх жанрову диференціацію, структурну організацію; експресивні та індивідуальні стилі, колоритностилістичні вияви мовлення), стилістичні ресурси мови (стилістичні ознаки мовних одиниць усіх рівнів), способи використання мовних одиниць в аспекті експресивності мовлення, а також досліджує комунікативно-естетичні можливості мови, її багатство і красу.

Завдання стилістики як мовознавчої галузі полягають у визначенні її основних понять; встановленні витоків й етапів розвитку функціональних стилів української літературної мови; розробленні критеріїв класифікації, внутрішньожанрової диференціації стилів; виявленні й оцінюванні стилістичних ресурсів мови на рівні фонетики, лексики, граматики та способів добору й поєднання мовних одиниць для створення типового стилю; виробленні рекомендацій щодо вправного, майстерного використання виразових можливостей мови в різних соціокультурних сферах відповідно до умов і цільової настанови.

Теоретичне значення стилістики як специфічної лінгвістичної теорії полягає в тому, що знання теорії цієї науки збагачує знаннями про типові функції мовних одиниць, дає рекомендації щодо того, як можна з найбільшою

комунікативною доцільністю користуватись мовою в її усній і писемній формах.

Її практичне значення полягає в тому, що ця галузь знань орієнтована на суттєве вдосконалення рівня володіння мовою кожним із мовців, формування необхідних для освіченої людини мовленнєвих умінь і навичок. Діалектична єдність стилістичної теорії і практики становить підґрунтя їх розвитку, сприяє всебічному розвитку мислено-емоційної спроможності й естетичного смаку мовців, піднесення культури усного й писемного мовлення.

Як розділ мовознавства стилістика використовує як загальнолінгвістичні методи (квалітативний, квантитативний, компаративний), так і власне стилістичні методи, прийоми дослідження. Останні активно використовують для виконання стилістичного аналізу у вишій та школі. До власне стилістичних процедур дослідження належать такі:

- *метод стилістичного експерименту*. Полягає у творенні тексту із певною стилістичною метою шляхом заміни одних мовних елементів іншими, функціонально схожими, з їх подальшим оцінюванням щодо ефективності в досягненні певної комунікативної настанови. Цей творчий метод передбачає порівняння мовних засобів за їх емоційним забарвленням, експресивністю, стилістичною вмотивованістю;

- *метод зіставлення*. Його застосовують до вже готового тексту з метою розуміння вмотивованості вибору, смислової доцільності слова, чи його художньої ефективності. Метод допомагає виявити найбільш виразні стилістеми, що обґрунтовують комунікативно-інтелектуальні, естетично-емоційні критерії авторського вибору;

- *структурно-статистичний метод*. Суть його – у визначенні кількісних характеристик мовних явищ, встановленні інвентарю функціональних стилів. На підставі встановленої частотності вживання окремих елементів мови постають певні стилістичні висновки. Цей метод дає

можливість простежити зміну й становлення стилістичних норм певної мови, розвиток функціональних стилів;

– *метод семантико-стилістичного аналізу*. Уможливорює розкриття смислової та стилістичної своєрідності мовленнєвих засобів та закономірностей їх використання, розуміння особливостей уживання одного і того самого явища мови в різних стильових різновидах з неоднаковими функціями (номінативними, стилістичними тощо). Використання цього методу дало можливість описати стилістичні ресурси мови, охарактеризувати функціональні стилі, мовні засоби їх вираження [46, с. 147–148].

Структура стилістики достатньо складна, оскільки складним є об'єкт її вивчення. Коротко схарактеризуємо галузі стилістичної науки:

– *загальна, або теоретична, стилістика* визначає основні поняття і категорії лінгвостилістики, предмет її дослідження, теоретично обґрунтовує принципи і методи лінгвостилістичних студій, виявляє стилістичні універсалиї;

– *описова стилістика, або стилістика ресурсів*, описує наявні в структурі національної мови стилістичні засоби: стилістично забарвлені слова, форми і конструкції; кваліфікує систему стилістичних протиставлень на кожному рівні мовної структури, вивчає стилістичну синонімію;

– *функціональна стилістика, або стилістика мовлення*, досліджує закономірності функціонування мови в різних формах суспільної комунікації, визначає чинники, що впливають на формування і розвиток функціональних стилів. Вивчає функціональні стилі, їх класифікацію, жанрову диференціацію та мовленнєву системність;

– *порівняльна, або контрастивна, стилістика* займається дослідженням стилістичних систем неспоріднених мов; вивчає інваріантне та відмінне, специфічно національне в їх стилістичних системах, відзначає

національні особливості мовленнєвих системностей функціональних стилів тощо;

– *стилістика декодування, або стилістика художнього мовлення*, розглядає використання мовних одиниць у тексті художнього твору, де вони набувають певного естетичного значення; сприяє розвитку культури читання на основі вивчення кодів літератури та створення алгоритмів декодування;

– *стилістика тексту*, яка сформувалася на перетині стилістики та лінгвістики тексту, вивчає структурно-стилістичні можливості мовних творів, їх композиційно-стильові форми і типи, конструктивні прийоми і функціонування в мові мовних і власне текстових одиниць (надфразових єдностей, абзаців тощо) в єдності з ідейним змістом творів;

– *практична стилістика* – прикладна дисципліна, що має нормативний характер і розглядає насамперед стилістичні норми, стилістичні засоби національної мови та прийоми їх використання. Її завданням є впровадження в мовленнєву практику правил і принципів теоретичної стилістики, виховання в мовців чуття мовної культури, яке полягає у вмінні оцінювати виражальні та експресивні можливості мовних одиниць, вправно й доцільно їх використовувати.

У практиці шкільного викладання мови найбільше використовують здобутки функціональної та практичної стилістики, а також стилістики ресурсів [1, с. 8]. Практична стилістика орієнтовна на формування стилістичних навичок і вмінь у комунікативно-мовленнєвій діяльності, необхідних кожному мовцеві для підвищення рівня стилістико-мовленнєвої культури. Розглянемо детальніше означені вище галузі стилістичної науки, адже розкриття теми нашого дослідження безпосередньо пов'язано з використанням їх здобутків.

Функціональна стилістика вивчає «закономірності функціонування національної мови відповідно до потреб суспільства, ситуації спілкування,

тобто функціональний аспект мови» [35, с. 25]. Це вчення про систему функціональних стилів, їх класифікацію і внутрішню жанрову диференціацію. Функціональна стилістика зосереджує увагу на критеріях виділення диференційних ознак стилів, визначенні стильових домінант кожного з них, описує сукупність стилістично маркованих і стилістично нейтральних мовних елементів, властивих кожному зі стилів. До завдань функціональної стилістики належить розкриття специфіки відбору, принципів організації та вживання лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів у межах певного функціонального стилю.

Учених фіксують залежність функціонально-стильової диференціації мовлення від найбільш важливих сфер мовного спілкування. Комунікативна сфера, тобто така ділянка соціальної мовної комунікації, у якій мовлення набуває специфічних стильових рис, детермінує стильовий різновид мовлення. З-поміж основних сфер використання мови найчастіше називають суспільно-політичну діяльність, науку та освіту, адміністративно-виробничу діяльність, масову інформацію, побутове спілкування.

Наявність певної комунікативної сфери є необхідною, але недостатньою умовою існування відповідного функціонального стилю. Функціональний стиль формується ще й під впливом низки екстралінгвістичних чинників (форми вияву мови (усна, писемна), виду мовлення (діалог, монолог), способу комунікації (масова, особиста)) на здійснення мовою своїх основних суспільних функцій. У цьому комплексі позамовних чинників комунікативна сфера є визначальним компонентом. Інші (тема, ситуація спілкування, характеристика його учасників тощо) доповнюють екстралінгвістичну платформу певного функціонального стилю, створюючи мовностилістичну специфіку вже всередині функціонального стилю. Функціональна стилістика якраз і відрізняється від описової

визначенням не тільки функціонального аспекту мови, а й ролі екстралінгвістичних чинників у мовному спілкуванні.

Українська літературна мова становить складну багатофункціональну систему лінгвістичних засобів, що повною мірою забезпечують різноманітні потреби суспільства у створенні, збереженні й передаванні інформації. Функціональна спеціалізація мови виявляється у комплексі функціональних стилів. Стильові різновиди української літературної мови: це художній, офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, розмовний, конфесійний, епістолярний.

У сучасній лінгвістиці функціональна стилістика є основним, найперспективнішим напрямом розвитку стилістики. Вона поєднує досягнення лінгвістичних наук, що вивчають структуру і систему мови (фонетика, лексикологія, граматики), і наук, що вивчають функціональний та естетичний аспекти мови (соціолінгвістика, психолінгвістика, риторика, поезика, історія мови, культурологія, комунікативна лінгвістика).

Практична стилістика має нормативний характер і «розглядає живий, безпосередній вияв застосування мовних одиниць: способи та форми їх використання залежно від мети і змісту висловлення, умов і сфери спілкування» [62, с. 149]. Як навчальна дисципліна практична стилістика містить рекомендації щодо вибору мовних засобів з урахуванням тієї чи іншої ситуації спілкування.

Одним із найважливіших понять практичної стилістики є синонімія норми і стилю. Синонімія мовних засобів передбачає їх багатство в мові й можливість вибору найбільш доцільних у конкретній мовній ситуації. Де є вибір, там виникає стиль, стилістика. Стилістиці властиве широке розуміння синонімії не тільки лексичної, але й синтаксичної, морфологічної, словотвірної, фразеологічної та ін. Практичну стилістику цікавлять реальні

можливості вибору синонімічних засобів, що їх дає нам мова для висловлювання думки.

Практична стилістика досліджує стилістичну диференціацію мови. На відміну від теоретичної стилістики вона має прикладний характер. Якщо перша орієнтована на обґрунтування поняття мовного стилю, стилістичної системи національної мови, визначення сутності стилістичних категорій, то друга – на практичне вдосконалення мови, вибір мовцем найдоцільніших форм спілкування у різних суспільних сферах, на засвоєння мовних норм. Проте прикладний характер практичної стилістики не позбавляє її науково-теоретичної основи, а, навпаки, виводить практичну стилістику з науково-теоретичної бази загальної стилістики, стилістики мови, функціональної стилістики.

П. Дудик стверджує, що доцільно об'єднати в одній науковій галузі й навчальній дисципліні стилістику мови (мовлення) і культуру мови (мовлення), бо, «крім іншого, те, що прийнято називати культурою мови (мовлення), не має окремого мовного матеріалу, послуговується теорією і практикою всіх інших розділів науки про мову (фонетики, лексикології, фразеології, граматики і стилістики)» [14, с. 33]. Терміни «стилістика мови й стилістика мовлення» та «культура мови й культура мовлення» він вважає синонімічними поняттями, як синонімічними є окреслювані ними явища мови, бо культура мови й культура мовлення – це високий рівень надбань стилістики мови й стилістики мовлення, користування мовою.

З огляду на це в науковій літературі побутує термін «стилістична культура мовлення» [39], володіння якою забезпечує реалізацію цілей навчання української літературної мови, а саме: нормативність мовлення, здатність вільно висловлювати свої думки та почуття в усній та письмовій формах з дотриманням етичних та етикетних норм спілкування. Проблема опанування стилістичної культури мовлення важлива як у теоретичному

плані, так і з позиції практичного впливу на формування культуромовної особистості. До означеної проблеми зверталися у своїх наукових працях Н. Бабич, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономарів та ін. Стилiстична культура мовлення є необхідною частиною загальної культури особистості й передбачає активне володіння мовою з дотриманням культуромовних норм, уміння добирати й поєднувати мовні засоби, адекватні ситуації спілкування, демонструвати комунікативні якості мовлення, оптимальні для конкретної ситуації спілкування. Формування стилістичної культури мовлення сприяє розвитку соціально активної особистості, що впевнено почуватиметься в сучасному світі.

Близькою до практичної стилістики української мови є девіатологія. Девіатологія (від лат. *deviatio* + гр. *logos* – учення, слово) вивчає всі типи відхилень від норм та законів комунікації [20, с. 11].

Стилiстика ресурсів (неконтекстних мовних засобів) як галузь стилістичної науки досліджує стилістичну структуру національної мови; вивчає «стилiстично забарвлені засоби мови не тільки в тексті, а й поза контекстним використанням» [35, с. 24]; описує, класифікує наявні в мові стилістичні засоби (слова, форми слова, словосполучення, конструкції). Це традиційна стилістика, яка в основному прагнула до повного опису стилістичних засобів національної мови, тому її ще називають описовою стилістикою. Вона вивчає ті мовні елементи, які стануть матеріалом для вибору і подальшого відбору мовних засобів у мовленні.

Описова стилістика поділяється на окремі галузі: фоностилістика, лексична стилістика, фразеологічна стилістика, граматична стилістика (морфологічна стилістика, стилістичний синтаксис).

Стилiстика як наука сформувала свій поняттєвий апарат. До основних понять стилістики вчені відносять такі: стиль, функціональний стиль, експресивні стилі, індивідуальний функціональний стиль, стилістема,

образність, експресивність, конотація, стилістична структура мови, стилістичне значення, стилістична парадигма, колорит, жанр, орнаментика, текст як категорія лінгвостилістики, стилістична норма, стилістична помилка та ін. [35; 14; 21; 52; 59].

У дослідженнях Н. Бабич, М. Пентилюк та ін. підкреслюється, що стилістика як окремий розділ мовознавства тісно пов'язана з культурою мовлення. А отже, оволодіння її законами неможливе без знання нормативності мови. З огляду на це в наступному підрозділі розглянемо сутність поняття і місце стилістичних норм у системі норм літературної мови.

1.2. Поняття стилістичної норми

Норма властива кожній національній літературній мові. Вона належить до мовних універсалій [35, с. 169]. Це діалектична категорія, яка еволюціонує разом з розвитком мови і зумовлена соціально-економічним і політичним розвитком суспільства – носія цієї мови. Хоча норма є поняттям історично змінним, проте ця історична змінність поєднується з відносною стабільністю норм на кожному певному історичному етапі.

Традиційно норму в мові потрактовують як сукупність узвичаєних, загальноприйнятих мовних засобів (фонетичних, лексичних, граматичних та ін.), що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі» [62, с. 86] та забезпечують порозуміння між членами мовного колективу. Доконечність норми впливає із самої суті мови як суспільного явища. Щоб успішно порозумітися в суспільстві, людям доводиться взалежнювати своє мовлення від певних правил. Завдяки цьому вони знаходять спільну мову з іншими людьми [58, с. 83]. Норми характерні не

тільки літературній мові, вони властиві й іншим формам існування мови (наприклад, діалектам).

Нормативність у мовленні виявляється в дотриманні норм мови. Норма закріплює в ужитку певний мовний елемент як правильний, доречний, зразковий, загальноповживаний. Норми надають мові характеру впорядкованості й загальної обов'язковості. Поняття норми в лінгвістиці багатопланове. Розрізняють загальномовну норму, літературну, стильову і стилістичну.

Загальномовна норма – це найширша норма. Загальномовні норми охоплюють узвичаєні, кодифіковані, загальноприйняті, обов'язкові мовні одиниці (лексичні, морфемні, синтаксичні та ін.). Вони «охоплюють всі одиниці мови і прийоми їх організації, які є в ній у цей час і мають комунікативне значення для носіїв мови незалежно від функціонально-стильових різновидів» [35, с. 169–170]. Нормативність у мовленні виявляється в дотриманні норм мови. За межами загальномовної норми перебувають ті елементи мови, які повністю вийшли з ужитку, наприклад історизми, або ті, що недоступні для більшості мовців (секретні мови, арготизми тощо).

Літературна норма порівняно із загальнонародною є більш впорядкованою, структурованою і диференційованою, має більше обмежень. Вона має вищий ступінь загальнообов'язковості. Поза літературною нормою перебувають просторіччя, вульгаризми, арготизми, стилістично невиправдано вжиті діалектизми, граматично неправильні конструкції. Літературна норма загальнонаціональної мови позиціонується як її культурний варіант, тому все, що не відповідає вимогам культури мови, залишається поза літературною нормою.

Літературна норма (норма літературної мови) – «реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі й

нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної мови в процесі спілкування» [69, с. 43]. Норма літературної мови є найголовнішою ознакою літературної мови – форми загальнонародної мови, унормованої на всіх рівнях (фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, орфоепічному, орфографічному та ін.), правильної з погляду усталених, кодифікованих норм, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, використовується у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Літературну мову називають нормативною мовою або мовою-стандартом, зразковою формою мови етнічного колективу, якій належить центральне місце серед усіх форм існування й функціонування мови. Унормованість літературної мови полягає в тому, що словниковий склад у ній відібраний з лексичного багатства загальнонародної мови, значення і вживання слів, вимова і правопис регламентовані, формотворення і словотворення здійснюється за загальноприйнятими зразками, закріпленими в підручниках, навчальних посібниках, правописах, довідниках, словниках.

Критеріями встановлення літературної норми є територіальний (культурно-історичний) – це основа, на якій формується літературна мова; загальноновизнані зразки і мовна традиція; відповідність системі мови; поширеність відповідного мовного явища тощо.

Мовні норми співвідносяться з рівнями мовної структури, але не ототожнюються з ними. У лінгвістичній літературі найбільш поширеною є класифікація норм за співвіднесеністю їх з різними рівнями мовної ієрархії. Відповідно, розрізняють такі структурно-мовні типи норм:

- 1) *акцентуаційні* (наголошування слів);
- 2) *орфоепічні* (правила вимова звуків, звукосполучень);
- 3) *графічні* (відтворення звуків на письмі);

4) *лексичні* (узвичаєне вживання словникових одиниць у відповідному значенні; правила відбору лексичних засобів, які відповідають певному мовному стилю);

5) *фразеологічні* (доречне вживання стійких словосполучень);

6) *словотвірні* (правила поєднання морфем, творення нових слів за допомогою морфем, іншими способами);

7) *морфологічні* (вибір правильних словоформ);

8) *синтаксичні* (узгодження, керування слів, утворення висловлювань, правила побудови словосполучень та речень);

9) *стилістичні* (розрізнення мовних засобів щодо доцільності їх уживання в текстах неоднакової стильової орієнтації);

10) *орфографічні* (усталена система правил письма);

11) *пунктуаційні* (правила вживання розділових знаків).

Як зазначає П. Селігей, «сьогодні норми охоплюють практично всю мовну систему, проте різні її рівні й аспекти ставали об'єктами вноормування в різний час. Найраніше – правопис і граматики, дещо пізніше – вимова, лексика, словотвір. Стильовий же рівень почали вноормувати найпізніше, фактично тільки в другій половині ХХ ст.» [58, с. 83]. Стильові норми відрізняються від інших мовних норм тим, що якщо норми літературної мови єдині для всіх, то стильові норми варіюються залежно від сфери мовлення; якщо інші мовні норми кодифікуються в словниках і граматиках, то стильові норми закріплюються в лінгвістичних описах функціональних стилів. Л. Струганець стверджує, що «стиль мови – це комунікативний і функціональний різновид мовної норми» [69, с. 43]. Стильові норми називають функційно-мовленнєвими.

Стильова норма – це доцільність використання мовних засобів залежно від стилю мовлення; правила вибору стилю, що відповідає умовам мовного спілкування [27, с. 133]. Вона сприяє оптимізації практичного використання

мови в певній комунікативній суспільній сфері: регулює відбір мовних засобів, їх сполучуваність, співвідношення міжстильових та стилістично маркованих елементів у межах певного стилю. Кожний стиль характеризується своєрідним лексичним арсеналом, і «ядром» такого арсеналу є певний стилістично забарвлені мовні одиниці (марковані в словниках відповідною позначкою), навколо яких групуються всі інші.

Отже, стильові норми обмежені рамками стилю, а також формою спілкування (усною чи писемною), специфікою жанру. На відміну від інших норм, що закріплюють конкретну мовну одиницю (слово, наголошення, граматичну форму тощо) в загальному мовному вжитку, стильові норми найменш категоричні, ситуативно зумовлені, залежать від тональності, умов спілкування, вимог жанру. Вони не кодифікуються в словниках і граматиках, а закріплюються в лінгвістичних описах функціональних стилів. Їх дотримання забезпечує єдність і витриманість викладу, однорідність мовлення, перешкоджає змішуванню стилів.

Мовознавці стверджують, що стильова норма має такі властивості [35, с. 173; 59, с. 105]: з одного боку, це стабільність, завдяки якій і формується стиль як щось відносно стале, нагромаджуються нормативні засоби стилю; з іншого – попри видиму стабільність, стильові норми не є незмінними. Змінюється літературна мова – її норми теж змінюються, зокрема й стильові, адже стиль – категорія історично змінна, що перебуває в постійному розвитку й завжди орієнтується на конкретні потреби комунікації.

Отже, ґрунтуючись на принципах добору мовних одиниць у певній ситуації спілкування, стильові норми регламентують напрями та характер розвитку функціональних стилів за допомогою прийнятих у певній комунікативній сфері правил використання мови. Ці норми спрямовані на оптимізацію внутрішньостильових процесів, які покликані підвищувати ефективність і дієвість мовлення певної сфери спілкування.

Функціональний стиль розуміємо як різновид літературної мови, зумовлений сферою, змістом, завданнями спілкування, типом суспільної свідомості, що впливає на характер використання мовних одиниць [17, с. 175–176]. В українській літературній мові історично склалася розвинена система функціональних стилів: художній, офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, розмовний, конфесійний та епістолярний. Кожний зі стилів має свої характерні ознаки й реалізується у властивих йому жанрах:

– *художній стиль* – це мова художньої літератури, особливий спосіб мислення, створення мовної картини світу, його призначення – вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів; головними ознаками художнього стилю є емоційність, образність, експресивність. На лексичному рівні в ньому вживається все словникове багатство української мови: слова з найрізноманітнішим лексичним значенням, різні за походженням. Художньо-літературне мовлення багате на епітети, метафори, порівняння, повтори, перифрази, антитези, гіперболи та інші зображувальні засоби. З певною художньою метою можуть уживатися діалектна та професійна лексика, фразеологізми; художній стиль послуговується різними типами речень за будовою, метою висловлювання, за відношенням змісту речення до дійсності;

– *науковий стиль* – функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу і потреби науки; його основне призначення – повідомлення про результати наукових досліджень, систематизація знань; головними ознаками цього стилю є широке використання термінологічної лексики, слів з абстрактним значенням та іншомовного походження. Показовим є членування тексту на розділи, підрозділи, параграфи, введення формул, таблиць, діаграм. Лексичні, текстові одиниці репрезентують точність, логічність, узагальненість, аргументацію висловлених положень;

– *офіційно-діловий стиль* – це мова ділових паперів, що використовуються в офіційному спілкуванні між державами, установами,

приватною особою і установою та регулюють їхні ділові взаємини; основне призначення стилю – регулювання офіційно-ділових стосунків; головні ознаки офіційно-ділового стилю: наявність реквізитів, що мають певну черговість, однозначність формулювань, точність, послідовність викладу фактів, гранична чіткість висловлювання, наявність усталених мовних зворотів, певна стандартизація початків і закінчень документів, широке мовних кліше. Лексика стилю здебільшого нейтральна, вживається в прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує офіційно-діловий стиль, він може містити суспільно-політичну, професійно-виробничу, науково-термінологічну лексику. Синтаксис стилю характеризується вживанням речень різної будови з прямим порядком слів; запроваджується поділ тексту на пункти, підпункти;

– *публіцистичний стиль* – це функціональний різновид літературної мови, яким послуговуються в засобах масової інформації (газетах, часописах, пропагандистських виданнях); основне призначення стилю – обговорення, відстоювання і пропаганда важливих суспільно-політичних ідей, формування відповідної громадської думки, сприяння суспільному розвитку; головні ознаки публіцистичного стилю: популярний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації, використання суспільно-політичної лексики: *державність, громадянин, поступ, єдність, національна ідея, актуальність* тощо. Типовими є емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, повтори, фразеологічні одиниці. Тон мовлення пристрасний, оцінний;

– *конфесійний стиль* – стильовий різновид української мови, що обслуговує релігійні потреби суспільства; основне призначення стилю – вплив на душевні переживання людини; головні ознаки: уживання слів для найменування бога та явищ потойбічного світу, стосунків людини до Бога, мова багата на епітети, порівняння, метафори, слова з переносним значенням.

Для підкреслення урочистості використовуються речення із зворотним порядком слів, поширені повтори слів;

– *розмовний стиль* обслуговує офіційне й неофіційне спілкування людей, їх побутові потреби; основне призначення стилю – обмін інформацією, думками, враженнями, прохання чи на подання допомоги, виховний вплив; головні ознаки розмовного стилю: широке використання побутової лексики, фразеологізмів, емоційно забарвлених і просторічних слів, звертань, вставних слів і словосполучень, неповних речень. Для розмовно-побутового мовлення характерне порушення літературних норм: уживання вульгаризмів, жаргонізмів, неправильна вимова слів;

– *епістолярний стиль* – це стиль приватного листування; його основне призначення – поінформувати адресата про щось, викликати в нього певні почуття, які б відповідали емоційній настроєності автора; головні ознаки: широке використання форм ввічливості – звертань у формі кличного відмінка, наявність початкової, прикінцевої та прощальної фраз, стереотипних словесних формул висловлення побажання, вітання, співчуття; невимушеність у доборі лексичних одиниць.

Стилістична норма не протиставляється загальномовній, літературній та стильовій нормам, а розглядається як один із компонентів нормативності мови, що є критерієм оцінки мовних одиниць того чи іншого стилю мовлення. Вона «діє в межах літературної норми, але переслідує мету не тільки правильності мовлення, а і його доцільності та довершеності відповідно до комунікативних завдань, умов і ситуації спілкування» [35, с. 173], реалізує стилістичні можливості мови з огляду на сферу, умови, завдання спілкування. В основі стилістичних норм – правила найбільш доцільних у кожній сфері спілкування реалізацій принципів відбору та поєднання мовних засобів, прийоми мовленнєвої творчості, підпорядковані

конкретним задачам і цілям комунікативного характеру. Критеріями стилістично довершеного мовлення є правильність, точність, виразність.

Поняття стилістичної норми визначають по-різному: як те, що регулює вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу, стосується мовних засобів, які характеризуються частотністю щодо різних стилів і мають потенційне стилістичне значення, відповідне певному функціональному стилю [62, с. 157]; як один із компонентів нормативності мови, що є критерієм оцінки мовних одиниць того чи іншого стилю мовлення [83, с. 270]; як норми вживання мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення та комунікативної функції [1, с. 13]; як регламентоване використання в певних типах мовлення (стилях, підстилях, жанрах) закладених у мові стилістичних можливостей [27, с. 132]; П. Дудик пропонує таке визначення; як усталену й суспільно усвідомлювану функцію (функції) мовної одиниці [14, с. 28]; як такі мовні засоби, за якими закріпилося певне емоційне чи емоційно-експресивне забарвлення і які регламентовано вживаються в певних типах мовлення: стилях, підстилях, жанрах та видах текстів [35, с. 173].

Специфічною ознакою стилістичних норм є те, що вони мають відносний характер: те, що допустимо нормами одного стилю, може виявитися неприйнятним в іншому. Стилiстичнi норми передбачають наявність варіантних співвідношень, які широко використовуються в мовленні для відображення семантико-стилістичних відтінків. Цілком очевидно, що вміння дiбрати з наявних варіантів найбільш точний, комунікативно виправданий, стилістично доцільний і найвиразніший у певній мовленнєвій ситуації і становить мовленнєву майстерність і дає простір для індивідуальної творчості. Тому під час характеристики стилістичних норм лінгвісти пропонують урахувати критерії «правильно – неправильно», «доречно – недоречно», «виразно – невиразно», «можна – не можна».

Стилістичні явища мови не мають власної, тільки їм властивої репрезентації. З огляду на це П. Дудик зауважує ще одну специфічну рису стилістичної норми: вона зазвичай водночас буває і якоюсь іншою мовною нормою (фонетичною, морфологічною, синтаксичною тощо) [14, с. 28]. Наприклад, у лексемі *виноград* кінцевий приголосний [д] вимовляється дзвінко, без оглушення. Це одна з орфоепічних норм, а ширше – фонетична норма. Водночас вона є і нормою стилістичною (фонетико-стилістичною). Недотримання цієї норми робить мовлення дисгармонійним, незграбним. Тож стилістично вправне мовлення передусім є нормативним, а лінгвостилістичний аналіз є своєрідним продовженням аналізу мовних одиниць за іншими ознаками – фонетичними, лексичними, морфологічними тощо.

Розглянемо специфіку лексичних засобів функціональних стилів літературної мови.

Стилістична норма є функціональним явищем, яке стає мовленнєвою реалією тільки за умов, що мовці:

- добирають і використовують лише властиві літературній мові мовні одиниці;
- уживають слова і фразеологізми відповідно до їх лексичного значення;
- речення формують за усталеними в мові синтаксичними моделями;
- дотримуються вимог певного стилю мови.

Без цього мовлення є кострубатим, неприродним, дисгармонійним, отже, і стилістично ненормативним.

Наслідком недотримання стилістичних норм є стилістичні помилки і недоліки. З огляду на дослідницькі завдання нашої роботи з'ясуємо специфіку та види типових стилістичних помилок.

У широкому розумінні помилка – порушення норми. Традиційно розрізняють такі основні типи помилок:

– *змістові*, що полягають у порушенні норм текстотворення, стосуються викладу змісту й побудови висловлювань; виявляються в необґрунтованому відхиленні від теми, невідповідності заголовка і тексту, порушенні структури тексту, невмінні скласти план викладу змісту й реалізувати його, підпорядковувати фактичний матеріал задуму, невдалому використанні аргументів;

– *граматичні*, що є наслідком відхилення від словотвірних, морфологічних, синтаксичних норм української літературної мови;

– *мовленнєві*, пов'язані з невмінням добирати мовні засоби, адекватні змісту думки, які б забезпечували точність, виразність, стильову відповідність мовлення; *зазвичай* їх співвідносять із лексичними та стилістичними помилками [62, с. 131].

Стилістична помилка – це мовленнєва помилка, пов'язана з порушенням функціональної доцільності, що виражається в недоцільному використанні мовних засобів у певному контексті; недоречному вживанні експресивно чи емоційно забарвлених мовних одиниць різних рівнів. Стилістичні помилки поділяють на фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні і власне стилістичні.

До стилістичних помилок відносять:

– помилки, які відбивають порушення норм функціональних стилів: порушення стильової єдності тексту, унаслідок чого виникає стилістична несумісність слів, виразів; поєднання різностильової лексики; широке і немотивоване використання в одному функціональному стилі мовних засобів, притаманних іншому;

– недостатнє володінням ресурсами української мови (недостатній словниковий запас); уживання слів у невластивому для контексту значенні, невміння розмежовувати значення паронімів;

– уживання штампів і слів-паразитів; немотивоване послуговування нелітературною лексикою (діалектизмами, просторіччям, жаргонізмами тощо), особливо в усному мовленні;

– немотивовані повтори у вузькому контексті одного і того ж слова або спільнокоренових слів; багатослів'я, уживання зайвих слів – плеоназми і тавтології;

– *немотивоване нагромадження одних і тих же частин мови або їх форм*; одноманітність у побудові речень;

– немотивоване вживання експресивних засобів: невиправдане в певному контексті використання епітетів або невмілий їх вибір та накопичення; надмірний гіперболізм і емоційність; невдале вживання тропів: створення надуманих метафор, невдалих порівнянь; *штучна образність*; відсутність необхідних образних засобів тощо;

– немилозвучність: збіг голосних і приголосних звуків, вживання поряд або повтор однакових звукосполук, невикористання фонетичних варіантів прийменників, прислівників і повнозначних слів;

– калькування російських слів і стійких висловів, уживання росіянізмів.

Стилістичні помилки пов'язані зі ступенем розвитку мовного чуття, смаку, відчуття мовних нюансів.

1.3. Вивчення стилістики в школі з позицій компетентнісного підходу

Реалії сучасного життя, глобалізаційні й інтеграційні процеси детермінували становлення в педагогічній науці й освітній практиці комунікативно-діяльнісного, особистісно зорієнтованого, соціокультурного й компетентнісного підходів

Утвердження *компетентнісного підходу* зумовлене врахуванням соціальних викликів і запитів особистості. Його засади обґрунтовано в розвідках Н. Бібік, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Овчарук, О. Пометун та ін. Одним з вихідних положень компетентнісного підходу є те, що ключовими навичками людини XXI ст. є критичне мислення, здатність до взаємодії й ефективної комунікації, творчий підхід до виконання різноманітних завдань [36, с. 4]. З огляду на це ЮНІСЕФ запропонувала модель розроблення освітніх програм з опертям на такі чотири принципи: 1) навчатися знати (вчитися); 2) навчатися застосовувати знання (діяти); 3) навчатися жити в злагоді із собою; 4) навчатися жити в мирі та злагоді з іншими.

Запровадження компетентнісного підходу має актуалізувати діяльнісний аспект у навчанні, розвинути в учнів означені вміння шляхом формування ключових і предметної компетентностей.

У науковій літературі знаходимо різні визначення змісту і суті компетентнісного підходу: від його широкого потрактування як вимоги часу, основи реформування освіти, ефективної моделі підвищення якості освіти до більш конкретизованих дефініцій.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти компетентнісний підхід визначено як спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ключові, загальнопредметна і

предметна (галузева) компетентності. Результатом навчально-виховного процесу, побудованого на компетентнісних засадах, є формування загальної компетентності людини як інтегрованої характеристики особистості, що охоплює знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості [51]. О. Горошкіна слушно зауважує, що «компетентнісний підхід спрямований на забезпечення якості освіти відповідно до потреб сучасного суспільства, що корелюється як з потребами особистості учня інтегруватися в соціум, так і з потребами суспільства використати особистісний потенціал людини» [36, с. 5].

Дослідники компетентнісного підходу солідаризуються в думці, що компетентність – це власний досвід особистості, здобутий у процесі навчання. Компетентності не є сумою знань чи виключно вмінням їх застосовувати, вони формуються в процесі саморозвитку учня з допомогою вчителя в особливу особистісну якість. Компетентнісний підхід суттєво відрізняється від знаннєвого, який передував йому. Згідно з принципами компетентнісного підходу знання, що їх здобувають учасники освітнього процесу, мають стати для них засобом для визначення векторів власної діяльності, самореалізації, засобом засвоєння нової інформації. Визначальною стає не наявність в індивіда внутрішньої організації знань, особистих якостей і здібностей, а здатність застосовувати компетентності в житті й навчанні.

Українські вчені й практики (О. Савченко, Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, С. Трубачова та ін.), дослідивши теоретичні й прикладні питання впровадження компетентнісного підходу в освітню систему України, запропонували такий перелік ключових компетентностей: навчальна (уміння вчитися), громадянська, загальнокультурна, інформаційна, соціальна, здоров'язбережувальна, які

деталізуються в комплексі знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, здатностей за навчальними галузями й життєвими сферами учнів [23].

У вимірі мовної освіти переорієнтування на засади компетентнісного підходу акцентує увагу на її прикладному аспекті, за умов якого теоретичні знання використовуються як практичний засіб розв'язання проблем, відбувається переорієнтація з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі.

Модернізація сучасної освіти, зумовлена інноваційним розвитком, гуманізацією навчання, його антропоцентричним спрямуванням, позначилася й на визначенні змісту навчання української мови в ЗЗСО й технологій його засвоєння. Застосування сучасних підходів до навчально-виховного процесу (особистісно зорієнтованого, компетентнісного, соціокультурного, функціонально-комунікативного) сприяє розв'язанню комунікативних завдань, і успішність цього процесу залежить від розуміння учнями спілкування як засобу вираження основної функції мови – комунікативної. Особливістю уроків української мови в старшій школі є орієнтування на розвиток і вдосконалення комунікативних, стилістичних, риторичних умінь, культури мовлення й спілкування [41, с. 5].

Вимоги до сучасної мовної освіти сформульовано в низці програмних документів: Концепції мовної освіти 12-річної школи, Концепції навчання рідної (української) мови, Концепції когнітивної методики навчання української мови, розроблених фахівцями Лабораторії вивчення української мови Інституту педагогіки АПН України. Завдання сучасного закладу загальної середньої освіти – виховати всебічно розвинену особистість, яка б вільно, досконало, доречно володіла мовою, піднести рівень мовленнєвої культури учнів, розвинути потенційні можливості кожної особистості, сформувати комунікативно компетентну людину. Вивчення мови має набути комунікативно-практичного спрямування, навчити школярів комунікативно

виправдано користуватися рідною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності. На формування означених концептуальних положень сучасної лінгвометодики вплинуло усвідомлення нагальних потреб суспільства в підготовці висококваліфікованих фахівців різних галузей, вимог до підвищення їхнього мовленнєвого рівня для того, щоб вони могли грамотно спілкуватися і розв'язувати проблеми в сучасних умовах.

В останні десятиліття значно підвищився інтерес до *стилістичного аспекту вивчення української мови в школі*. Стилїстика як окрема дисциплїна у шкільній програмї була представлена не завжди. Традиційно шкільна програма була зорїєнтована на вивчення граматики. Акцент було зроблено на теоретичному аспекті академічного курсу мови, виклад навчального матеріалу був складним, а його відтворення – репродуктивним, тоді як виробленню вмїнь і навичок застосування теоретичних знань на практиці не придїлялося належної уваги. У сприйнятті учнів мова поставала як сукупність абстрактних правил і закономірностей. Такий підхід до викладання мови реалїзовувався в підручниках і шкільних програмах. Як зазначає О. Банзерук, у 50–70-х рр. ХХ ст. посїбники мїстили адаптований до рівня учнів академічний курс української мови, який мав на метї розвиток лїнгвістичної компетенції учня й удосконалення вмїнь і навичок грамотного письма [3].

Підручники 80–90-х рр., крім цього, умїщували матеріал з розвитку зв'язного мовлення. У сучасній мовній шкільній освітї зміщено акцент із теоретико-лїнгвістичного на функційно-стилїстичний підхід до вивчення мови, який передбачає розширення відомостей із теоретичної стилїстики, розвиток у школярїв стилїстичних умїнь, застосування на практиці риторичних і стилїстичних знань, удосконалення культури мовлення на кожному уроці, а не лише на окремо відведених для цього заняттях, зокрема із розвитку зв'язного мовлення, або на уроках лїтератури, вивчаючи побїчно

до основного матеріалу стилістику художнього твору на матеріалі програмових текстів, порівнюючи стилі різних письменників.

Система роботи зі стилістики в сучасній школі – це єдиний процес, підпорядкований принципу наступності й перспективності, який поєднує всі ланки загальної освіти: початкову – пропедевтичне вироблення стилістичних умінь та навичок; основну – їх формування і старшу – поглиблення й систематизація» [6, с. 87].

Виділяють чотири етапи вивчення стилістики в школі:

- 1) 1–4 класи: робота зі стилістики має супровідний характер;
- 2) 5–7 класи: ознайомлення зі стилями, типами мовлення, їх основними рисами;
- 3) 8–9 класи: узагальнення і систематизація набутих зі стилістики знань;
- 4) 10–12 класи: поглиблення і спеціалізація знань, умінь і навичок зі стилістики й культури мови.

Основними методологічними принципами стилістики є загальні філософські положення про мову як вид і результат суспільно усвідомленої діяльності людини. Стилiстика розглядає засоби мови і мовлення з погляду їхніх виражальних можливостей у тісному зв'язку з іншими лінгвістичними дисциплінами: фонетикою, лексикологією, морфологією, синтаксисом. Тому робота зі стилістики та культури мовлення в 5–11 класах має в основному супровідний характер: питання стилістики та культури мовлення органічно вплітаються в зміст нової теми і в такий спосіб легше засвоюються учнями. За цим принципом формуються стилістичні та комунікативні вміння й навички під час опрацювання переважної більшості програмових тем. Саме в цьому і виражається функційно-стилістичне спрямування у вивченні мовних явищ.

На сьогодні вчені у сфері лінгводидактики солідаризуються в думці, що навчання мови в школі має бути спрямоване на формування в учнів уміння правильно, доречно, комунікативно доцільно використовувати мову в різних життєвих ситуаціях під час сприймання і створення висловлювань. У підручниках останніх двох – трьох десятиліть відбито сучасні освітні тенденції, що втілилися, зокрема, у збільшенні кількості годин на вивчення мови в старших класах, посиленні комунікативної лінії, уведенні в програму елементів риторики, культури мови і стилістики. Система роботи зі стилістики в школі зорієнтована не тільки на опанування теоретичних понять стилістики, але й на вироблення вмінь і навичок, що сформуються в учнів у процесі засвоєння відомостей про стилі мовлення, якості мовлення, методично правильного використання методів і прийомів роботи, різних видів стилістичних завдань.

Основними принципами навчання стилістики є такі:

- 1) науковості, системності; цілісного вивчення мови і мовлення: розкриває можливості розвитку вмінь і навичок учнів;
- 2) послідовності: стильової диференціації матеріалу з лексики: формує в учнів стилістичну диференціацію, чуття стилю;
- 3) зв'язку теорії з практикою, міцності знань; функціонально-стилістичного спрямування, комунікативно-діяльнісний: розкриває стилістичні можливості мовних одиниць [6, с. 85].

Провідна форма роботи зі стилістики та культури мовлення в основній та старшій школі – це систематична робота над текстом, адже «текст є центральною комунікативною одиницею, що має стилетвірний характер, забезпечує ефективне засвоєння мовних явищ, наочно виявляючи їх функціонування» [56, с. 253]. Текст найповніше розкриває своєрідність граматичної будови мови, семантики слова, найточніше виявляє різноманітність форм і засобів зв'язку мовних одиниць у ньому. Варто

зазначити, що змістово тексти для стилістичного аналізу мають бути такими, які б відбивали зразки національної культури й могли зацікавити учнів.

Розширення й поглиблення шкільного курсу мови опануванням основ стилістики [3] уможлиблює формування в учнів на комунікативно-діяльнісній і функціонально-стилістичній основах таких стилістичних умінь: виявлення мовних засобів у зв'язному тексті, з'ясування їхнього стилістичного забарвлення; характеристика стилів мови і їхньої специфіки; добір синонімів, антонімів, омонімів, паронімів до поданих лексем залежно від стилю мови і комунікативної ситуації; орієнтування в ситуації спілкування; здійснення стилістичного аналізу тексту; конструювання стилістично диференційованих текстів; створення текстів різних видів і жанрів; дотримання стильових меж у визначенні змісту і відборі мовних засобів; аналіз, редагування й удосконалення висловлювань різних стилів, видів і жанрів. Формування означених умінь і навичок можливе в процесі систематичного опрацювання стилів мовлення та їхніх ознак на уроках української мови і за умови вивчення мовних явищ у функційно-стилістичному аспекті.

Вивчення стилістики в школі відбувається у двох аспектах: мовному, що реалізується шляхом ознайомлення учнів зі стилістичними можливостями (синонімікою частин мови, синтаксичних конструкцій, лексичною синонімікою), і мовленнєвому, що містить поняття функційного стилю як стилю мовлення та його ролі в суспільній діяльності людей (особливі прийоми відбору і використання засобів спілкування). З огляду на це автори «Практикуму з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах» [56, с. 255–257] розмежовують вищезазначені вміння на дві групи на основі диференціації самої стилістики як науки на стилістику ресурсів і функціональну стилістику: 1) уміння й навички, пов'язані із засвоєнням стилістично забарвлених засобів мови (уміння виявляти стилістично нейтральні й стилістично забарвлені мовні одиниці, співвідносити їх; уміння

добирати стилістичні синоніми і правильно вживати їх у тексті; уміння враховувати сферу застосування тексту того чи іншого стилю, мовленнєвої ситуації, навички впровадження якостей мовлення при створенні власних та редагуванні чужих висловлювань); 2) уміння та навички, спрямовані на оволодіння стилістично диференційованим зв'язним мовленням (уміння komponувати текст у відповідному стилі мовлення, уміння вдосконалювати стиль написаного).

Ці дві групи вмінь ґрунтуються на знаннях учнів, оскільки ефективність роботи з формування стилістичних вмінь залежить від рівня усвідомлення ролі стилістики й культури мовлення в мовленнєвому розвитку особистості. Стилістика відіграє важливу роль у піднесенні мовленнєвої культури. У старших класах учні отримують системні знання про стилістику та культуру мови. Опановуючи стилістичну норму, вони вдосконалюють свою культуру мовлення, усвідомлюють, що успішне спілкування в соціумі є передумовою власного життєвого успіху, опановують уміння адекватно спілкуватися з урахуванням комунікативної ситуації, створювати тексти різних функціональних стилів.

Стилістичними нормами оперує не тільки стилістика, а й культура мови, що встановлює їх загальну придатність для певного функціонального стилю і вивчає причини відхилення від норми. Засвоєння стилістичних норм відбувається у процесі ознайомлення з основними ознаками стилів мови. Вироблені в процесі навчання стилістичні вміння і навички, опанування стилістичних норм потрібно для того, щоб навчити учнів самостійно створювати власні висловлювання з урахуванням стилістичних норм мовлення. При цьому важливо робити це при вивченні всього курсу української мови, а не тільки на уроках із стилістики, готуючи таким чином учнів до самостійної комунікативної діяльності.

Важливу роль у формуванні цих умінь відіграють такі засоби активізації розумової діяльності учнів, як спостереження, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення. На їх основі вироблено систему методів і прийомів, спрямованих на те, щоб пробудити в учнів інтерес до вивчення стилістики, таких як:

1) метод спостереження над мовними явищами: сприяє формуванню стилістичного чуття для розпізнавання стилістично забарвлених мовних засобів;

2) метод стилістичного експерименту: його застосування допомагає визначити доречність чи недоречність використаних у тексті мовних засобів;

3) стилістичний аналіз цілісного тексту: дає можливість встановити взаємозв'язок між завданням мовлення й добором мовних засобів для реалізації цих завдань, сприяє формуванню вміння розмежовувати функціональні стилі мови;

4) стилістичне дослідження: застосовують з метою формування вмінь встановлювати стилістичні закономірності. Використання цього методу ґрунтується на теоретичних знаннях зі стилістики та вміннях проводити стилістичні спостереження, стилістичний аналіз та стилістичний експеримент;

5) метод вправ: передбачає використання в процесі формування стилістичних умінь різних за призначенням вправ: підготовчих (готують до виконання складних завдань), тренувальних (спрямовані на закріплення вмінь і вироблення навичок); творчих (формують вміння будувати цілісний і стилістично вправний текст); аналітичних (розвивають аналітичне мислення, формують вміння й навички стилістичного аналізу тексту);

б) редагування тексту: виробляє в учнів вміння узагальнювати вивчене, удосконалювати текст відповідно до стильової віднесеності;

7) конструювання тексту: формування вміння створювати текст певного стилю, добирати й використовувати відповідні засоби вираження і способи мовленнєвої організації.

У процесі навчання учнів стилістики важливо враховувати напрацювання психологів і психолінгвістів, які звертають увагу на труднощі у процесі породження мовлення. Для вироблення в учнів умінь створювати стилістично і риторично вправні висловлювання вчителі повинні приділяти увагу недолікам, які трапляються у мовленні учнів: надмірна ситуативність, аморфність фраз, недостатня означальність предметів, нерівномірний темп усного мовлення, стилістичні помилки [30, с. 74]. Причинами появи цих недоліків є те, що учні не усвідомлюють їх як ненормативні, є неуважними до мовлення, не звикли його контролювати й аналізувати, відчують напруження під час мовленнєвої ситуації. Вважаємо слушною думку психологів і психолінгвістів про те, що гарне (правильне, змістовне, логічне, доречне) мовлення вимагає не тільки знань, умінь і навичок, а й вольових зусиль, тож це потребує уваги вчителя.

В опануванні стилістичної норми велика роль належить виробленню в старшокласників чуття мови. Л. Мацько зазначає, що «воно формується в процесі оволодіння мовою, під час засвоєння мовних знань, у результаті мовного і соціального досвіду та свідомої оцінки і переживання мовних явищ» [35, с. 174]. Чуття мови виражається в умінні ясно, точно, конкретно висловлювати свої думки й емоції, допомагає диференціювати найрізноманітніші семантичні, стилістичні, орфоепічні, граматичні засоби мови, сприймати й усвідомлювати їх, завдяки чому розвиваються стилістичні вміння і навички добирати слова відповідно до ситуації мовлення. Систематичне навчання, зосередження уваги учнів, уміле спрямування їхніх дій, доцільний добір вправ – усе це сприяє опануванню учнями ЗЗСО стилістичної норми.

Висновки до розділу 1

Визначення стилістики об'єднується вихідними поняттями «стилі» та «виразові засоби мови» і трактується як учення про виражальні засоби та їх використання у різних стилях мови. Її практичне значення полягає в піднесенні культури мовлення суспільства, розвитку мовного чуття, естетичного смаку мовців.

Усі стилістичні процеси необхідно розглядати в аспекті норми, оскільки вживання мови підпорядковується нормі – загальномовній, літературній, стилістичній. Фундаментальними для стилістики є терміни «стилістична норма» і «стильова норма». Стилiстична норма – усталена й суспiльно усвідомлювана функція мовної одиниці. Стилiсова норма – правила відбору та організації мовних одиниць у тексті певного стилю. Стилiстичні помилки пов'язані з недоречним за функціонально-стилiстичним чи експресивно-стилiстичним забарвленням уживанням мовного засобу.

Оволодіння мовою як засобом спілкування – необхідна складова становлення і розвитку всебічно розвиненої, соціально активної особистості, здатної плідно і творчо працювати в різноманітних сферах суспільної діяльності, вступати в контакти з іншими людьми, володіючи багатствами мови, її виражальними засобами. Саме тому одним із пріоритетних напрямів реформування змісту сучасної освіти є посилення практичної спрямованості навчання мови, формування в учнів комунікативної компетентності. Особливе значення в цьому багатоаспектному і складному процесі має вивчення стилістики, найважливішими завданнями якої є розвиток чуття мови, подолання мовної одноманітності, розширення арсеналу засобів вираження думки, боротьба з ненормативністю мовлення.

Нині стилістика є необхідною структурною складовою шкільного курсу української мови. Вивчаючи стилістику та її норми на засадах

компетентнісного підходу, учні одержують знання про основні стилі мовлення та ознаки культури мовлення, вчать їх диференціювати, користуватися засобами виразності кожного стилю, а також володіти всіма стилістичними засобами української мови. Стилїстика в школі вивчається у двох аспектах: мовному (це практична стилїстика, яка допомагає оволодіти мовою як засобом спілкування) та мовленнєвому (це функційна стилїстика, що вчить komponувати висловлювання, підпорядковуючи зміст і форму мовленнєвого акту відповідним екстралінгвальним умовам).

РОЗДІЛ 2

ОПАНУВАННЯ СТИЛІСТИЧНОЇ НОРМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

2.1. Аналіз чинної програми з української мови для 11 класів та навчально-методичного забезпечення в аспекті вивчення стилістичної норми

Досвід навчання стилістики започатковано ще в роботах І. Огієнка, О. Білецького, М. Сулими та ін. У сучасній українській лінгводидактиці питання методики стилістики розробляють О. Банзерук, С. Караман, І. Кучеренко, А. Нікітіна, М. Пентилюк, А. Попович, Н. Янко та ін.

Проаналізувавши в попередньому розділі нашої роботи (див. 1.3) концептуальні підходи до мовної освіти, її мету та завдання, дійшли висновку, що робота зі стилістики й культури мовлення є тим підґрунтям, на якому формується комунікативна компетентність здобувачів освіти, адже саме вміння komponувати тексти (висловлювання) різних стилів, типів і жанрів, застосовуючи знання зі стилістики, і є результатом мовної освіти випускників закладів загальної середньої освіти. При цьому варто наголосити на тісному зв'язку стилістики і культури мовлення в процесі формування навичок усного та писемного мовлення під час реалізації всіх аспектів навчання мови, передбачених програмою.

Учені-методисти стверджують, що потрібно поетапно формувати стилістичні вміння учнів, починаючи з початкових класів, акцентують на важливості формування означених умінь.

З огляду на тенденцію сучасної мовної освіти до посилення практичної спрямованості навчання мови, забезпечення комунікативної компетентності учнів в основу курсу української мови *в початковій школі* покладено принцип різнобічного розвитку мовлення молодших школярів. Важливе місце в цьому процесі належить роботі зі стилістики й культури мовлення. У початкових класах означена робота спрямована на «формування в учнів умінь комунікативно виправдано, стилістично доцільно користуватися засобами мови в усіх доступних для них видах і сферах мовленнєвої діяльності» [84, с. 7].

Проаналізувавши навчальні програми з української мови для 1–4 класів [70; 71], можемо констатувати, що робота зі стилістики полягає в розвитку мовлення молодших школярів на функціонально-стилістичній основі. Програми орієнтують молодших школярів на засвоєння елементарних відомостей про текст, його ознаки, будову, стилі й типи, що закладає підґрунтя для вироблення вмінь сприймати, відтворювати й продукувати елементарні стилістично диференційовані висловлювання в усній і письмовій формах, редагувати їх.

У 1-му класі зміст навчання передбачає такі види діяльності, як аналіз та інтерпретація почутого, практичне оволодіння діалогічною формою мовлення, етикетними нормами культури спілкування, створення усних монологічних висловлень, створення власних письмових висловлень, дослідження тексту. На цьому етапі першокласники розповідають, про що мовиться в тексті; вступають у діалог на теми, які викликають зацікавлення; користуються формулами мовленнєвого етикету в ситуаціях навчального та побутового спілкування; переказують короткий прослуханий текст; самостійно будують коротке зв'язне висловлення; висловлюють власне ставлення до прочитаного; мають уявлення про текст [70].

На другому році навчання робота зі стилістики і культури мовлення зорієнтована на створення усних і письмових висловлень; на сприймання і практичне розрізнення текстів різних видів; перевірку й редагування текстів (удосконалення тексту з часто повторюваними словами, використання займенників, прислівників, контекстних синонімів для зв'язку речень у тексті та уникнення повторів). Під час дослідження мовних явищ, зокрема лексичного значення слова, учні вчаться використовувати лексичне багатство української мови у власному мовленні, доречно вживати слова різних лексичних груп у власному мовленні [70].

У 3-му класі розвиток мовлення молодших школярів на функціонально-стилістичні основи спрямований на те, щоб навчити етикетних норм культури спілкування; створювати усні монологічні висловлення (розповідь, опис, міркування, есе); використовувати виражальні засоби мови; знаходити й виправляти у власному тексті помилки, зокрема й стилістичні, орієнтуючись на пам'ятку, підготовлену вчителем; письмово переказувати текст розповідного змісту. Під час реалізації змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» паралельно з вивченням власне мовного матеріалу звертають увагу на формування стилістичних умінь і культури мовлення, як-от: дотримання орфоепічних вимог у власному мовленні, доречне вживання іменників у власному мовленні, уживання прикметників у власних висловленнях з метою їх увиразнення, добір дієслів-синонімів, антонімів, з прямим і переносним значеннями і доречне вживання їх у власних висловленнях, розрізнення за характерними ознаками художніх, науково-популярних та ділових текстів [71].

У 4-му класі відповідно до вимог програми школярі повинні набути таких умінь зі стилістики та культури мовлення: дотримуватися орфоепічних вимог у власному мовленні; правильно наголошувати загальноживані слова; використовувати у власному мовленні слова в прямому і переносному

значеннях, синоніми, антоніми, багатозначні слова, фразеологізми для досягнення мети спілкування; уживати іменники у власному мовленні в правильних граматичних формах; уживати прикметники у власному мовленні як засіб виразності; використовувати займенники у власному мовленні для зв'язку речень у тексті та з метою уникнення повторів тих самих слів; добирати дієслова, що найбільше відповідають мовленнєвій ситуації: доречно вживати прислівники у власних зв'язних висловленнях; використовувати різні за структурою і метою висловлювання речення для вираження власних думок і почуттів; розрізняти різновиди текстів (розповідь, опис, міркування, есе) і пояснювати їх призначення; будувати розповіді, описи, міркування, есе; розрізняти і будувати тексти художнього і науково-популярного стилів; використовувати засоби зв'язку речень у тексті [71].

У «Пояснювальній записці» програми для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів зазначено, що метою навчання української мови у школі є формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості [73]. Аналіз початкової програми [73] дає змогу стверджувати, що робота зі стилістики в *основній школі* побудована відповідно до принципів науковості та функційно-стилістичного спрямування у вивченні мови, згідно з якими забезпечується зв'язок у навчанні стилістики з фонетикою, лексикою, граматику. Тож стилістичний та культуромовний матеріал супроводжує вивчення всіх розділів курсу мови під час вивчення лексичного або граматичного матеріалу, що має чітко виражені стилістичні особливості, а також є невід'ємним складником роботи з розвитку мовлення.

Якщо в початкових класах формуються первинні вміння на навички зі стилістики (спочатку на інтуїтивній основі учні 1–2 класів сприймають тексти різних стилів, потім учні 3–4 класів школярі вчаться сприймати тексти, володіючи елементарними знаннями про його будову, стиль мовлення), то вторинні вміння і навички формуються в 5 та наступних класах на основі

знань стилістики. Вироблення стилістичних та комунікативних умінь і навичок у 5–9 класах розпочинається з вивчення стилів мовлення, основних ознак усного й писемного мовлення.

У 5–6 класах учні згідно з мовленнєвою змістовою лінією навчальної програми з української мови виконують такі рекомендовані види роботи, спрямовані на вироблення стилістичних умінь, удосконалення культури мовлення, розвиток зв'язного мовлення: повторення відомостей про стилі мовлення; повторення вивченого про текст, його основні ознаки, особливості будови тексту, використання мовних засобів зв'язку між його частинами; читання та обговорення текстів, що належать до різних стилів; повторення й поглиблення вивченого про види мовленнєвої діяльності; оформлення конверта (або адреси на поштовій листівці); складання тексту листівки (електронного листа), що містить привітання з Днем учителя (днем народження, сімейним святом) з використанням звертань, вставних слів (словосполучень) та однорідних членів речення; складання інформаційного допису до шкільної газети або шкільного вебсайту (про подію з життя класу з використанням іменників – власних назв; про українських меценатів з використанням складних слів; про цікавий випадок із життя класу з використанням різних за метою висловлення речень); створення інформаційного допису типу оголошення про певну подію з використанням числівників на позначення дат і часу для розміщення в соцмережі; складання тексту вітальної листівки з нагоди Дня матері з використанням звертань; складання опису тварини для вікіпедії та опису тварини як героя оповідання; складання листа до осені з використанням риторичних звертань та однорідних членів речення; складання опису природи в художньому стилі на основі особистих вражень або за картиною; складання характеристики знайомої або відомої людини з використанням прикметників у різних відмінкових формах; складання й розігрування діалогу етикетного характеру

з використанням синонімічних етикетних формул вітання, прохання, вдячності (у музеї, бібліотеці, магазині, спортзалі та ін.) з урахуванням віку та статусу співрозмовника; тлумачення лексичного значення ужитих у реченнях (текстах) слів, добір синонімів, антонімів; виразне читання текстів з дотриманням правил орфоєпії; виявлення й аналіз помилок у наголошуванні слів у своєму мовленні та мовленні інших людей; робота з деформованим текстом (заміна повторюваних слів синонімами, використання синонімів як засобу зв'язку речень у тексті); редагування речень, що містять спільнокореневі слова й форми одного слова; редагування речень і текстів, у яких допущено лексичні та граматичні помилки, неправильно вжито фразеологізми; редагування речень (текстів), що містять аббревіатури, з акцентуванням уваги на визначенні роду аббревіатур та узгодженні їх з іншими словами в реченні тощо [73].

У 7–9 класах відбувається поглиблення вивченого про текст, його структурні особливості, мовні засоби зв'язку речень у тексті. У 7 класі опанування стилістики разом з культурою мовлення та розвитком зв'язного мовлення реалізується шляхом ознайомлення учнів літературними нормами української мови паралельно з вивченням морфології; поняттям про публіцистичний стиль. Семикласники виконують такі види робіт, покликані сформувати в них стилістичні вміння й навички, розвинути зв'язне мовлення, підвищити рівень мовленнєвої культури: докладний письмовий переказ тексту-роздуму дискусійного характеру в публіцистичному стилі; складання портретного нарису в публіцистичному стилі; складання звіту про виконану роботу в офіційно-діловому стилі з використанням безособових дієслівних форм на -но, -то; складання анотації на книжку з використанням прислівників; редагування речень і текстів, у яких допущено граматичні помилки у вживанні прийменників, дієприслівникових зворотів, активні дієприкметників тощо. У 8 та 9 класах учні опановують синтаксис та

пунктуацію. Паралельно із цим відбувається робота зі стилістики, культури мовлення, розвитку зв'язного мовлення, а саме: складання тексту-роздуму в публіцистичному стилі; складання інтерв'ю в публіцистичному стилі; складання тексту листа-запрошення з уживанням речень із простими та складними підметами; складання твору-опису пам'ятки історії й культури за картиною в публіцистичному стилі з використанням порівняльних зворотів; складання плану роботи; конспектування прочитаного або сприйнятого на слух науково-навчального тексту; тематичні виписки; складання тез прочитаних публіцистичної чи науково-пізнавальної статей; складання та розігрування діалогів відповідно до певної ситуації (офіційна й неофіційна розмова, діалог-домовленість) на запропоновані учнями актуальні й цікаві для них теми; складання та обговорення переліку умов успішного спілкування в сучасному молодіжному середовищі, зокрема з використанням мобільного зв'язку; редагування словосполучень, речень, текстів, у яких допущено граматичні (синтаксичні) помилки [73].

Програма з української мови для 10–11 класів (рівень стандарту) відображає засадничі ідеї Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, Державного стандарту початкової загальної освіти, а також концепції «Нова українська школа». У ній наголошено на тому, що сучасне навчання має на меті формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості [40].

У 9 класі учні завершили вивчення всіх розділів української мови. Зміст мовної лінії в 10 й 11 класах має узагальнювальний характер, тому навчальний матеріал згруповано за нормами сучасної української літературної мови, оволодіння якими важливе для кожної освіченої людини. Під час вивчення мовних тем увага акцентується не на розпізнаванні, класифікуванні мовних явищ, не на мовних розборах, а на правилах використання мовних одиниць усіх рівнів в усному мовленні й на письмі,

зокрема труднощах слововжитку, складних випадках правопису, нормах узгодження мовних одиниць, культурі слова тощо.

У чинній програмі з української мови (рівень стандарту) для 10 класу основний зміст навчального матеріалу вибудований на навколо теми «Поняття норми в сучасній українській літературній мові» і диференціюється на підтеми «Лексична норма», «Орфоепічна норма», «Орфографічна норма», «Морфологічна норма», «Синтаксична норма». Мовленнєва змістова лінія програми містить рекомендовані види робіт, орієнтовані на формування стилістичних умінь старшокласників, наприклад: редагування тексту; підготовка конспекту тексту наукового стилю; написання ділового листа; обговорення тексту публіцистичного стилю; читання й аналіз текстів різних стилів; складання діалогів у розмовному стилі тощо [40].

У 10-му класі передбачено поглиблення й розширення знань школярів про виражальні засоби української мови. Учні ознайомляться зі стилістичними властивостями й синонімічними зв'язками слів, словосполучень, граматичних форм, синтаксичних конструкцій. Саме в 10-му класі розпочинається послідовне ознайомлення зі стилістичними можливостями звукової системи мови, лексичними, фразеологічними, словотворчими засобами стилістики. На рис. 2.1.1 для прикладу представлено фрагмент навчальної програми з вивчення лексичної норми і лексичних засобів стилістики.

<p>2. Громадянська відповідальність. Відповідальне ставлення до кожного вжитого слова.</p> <p>3. Екологічна безпека і сталій розвиток. Прагнення захистити довкілля від зубного впливу соціуму. Чисте повітря – чиста планета.</p> <p>4. Підприємливість і фінансова грамотність. Піклування про власний розвиток. Активна участь у житті суспільства.</p>			
1	2	3	4
<p>Знавчий компонент</p> <p><i>Учень/учениця:</i> розуміє суть понять «лексична норма», «лексичне значення слова», «лексична сполучуваність слів», «слово і контекст», «лексична помилка»; розуміє суть понять «порушення лексичної норми», «фразеологізм», «стилістичне забарвлення фразеологізмів»; пояснює загальні принципи класифікації словникового складу української мови; пояснює найпоширеніші випадки порушення лексичної норми; визначає роль і стилістичні можливості вивчених лексичних одиниць, <i>комунікативно доцільно використовує</i> їх у власному мовленні; визначає роль і доречність використання фразеологічних засобів мови, стилістичну функцію їх; розуміє відмінності між лексичними, фразеологічними синонімами, <i>доречно використовує</i> їх у тексті; усвідомлює відмінність між фразеологічними синонімами й антонімами; використовує лексичну синонімію як засіб виправлення невиправданих повторів, як засіб зв'язку речень у тексті;</p>	<p>1 год.</p> <p>10 год.</p>	<p>Поняття норми в сучасній українській літературній мові</p> <p>Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм.</p> <p>Лексична норма</p> <p>Лексична помилка. Лексичне значення слова. Слово і контекст; залежність значень слова від контексту. Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність. Слова власне українські й запозичені. Виправдані й небажані запозичення. Лексичні й фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство української мови. Пароніми. Запобігання помилок у вживанні паронімів. Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми. Кальки з інших мов, недоречне вживання</p>	<p><i>Види роботи (рекомендовані):</i> укладання словника рідко вживаних слів; укладання тематичного словника українських фразеологізмів; укладання словника фразеологізмів у творах українських письменників; небажаних запозичень «Свої не гірші заморян»; складання плану роботи на тиждень; складання плану дозвілля на канікули; виступ під час дискусії «Які слова руйнують наше життя?»; «Интернет зближує чи наближує самотність?»; натисання есе «Прекрасна мить життя», «Чарівність і мовчуність слова»; редагування текстів;</p>

<p>правильно й доречно використовує фразеологізми відповідно до стилістичного забарвлення їх.</p> <p>Цілісний компонент</p> <p><i>Учень/учениця:</i> організовує свою діяльність (мотивує, ставить цілі, планує, прогнозує, контролює, здійснює рефлексію, коригує); організовує й планує навчальне співробітництво з учителем та однокласниками; працює в групі й набуває досвіду такої роботи; дотримується лексичної норми в усних і письманих висловленнях; уживає слова відповідно до їхніх лексичних значень, правильно використовує у мовленні багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми, слова в переносному значенні з урахуванням стилю мовлення; додержується лексичної сполучуваності слів; виявляє й усуває порушення лексичних норм, норм слововживання; оцінює власне й чуже мовлення з погляду точного, доречного й виразного слововживання; висловлює критичне ставлення стосовно вживання українських слів у невластивному їм значенні, невмотивованого використання запозичень; аналізує різні ситуації мовлення, виділяє учасників спілкування, визначає їхні наміри; практично засвоює морально-етичні й психологічні принципи спілкування і співпраці; висловлює міркування й пропозиції щодо гармонізації спілкування.</p> <p>Ціннісний компонент</p> <p><i>Учень/учениця:</i></p>	<p>українських слів у невластивному їм значенні. Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синоніми й антоніми фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення. Утвердження лексичної норми в словниках української мови (повторення й узагальнення).</p>	<p><i>натисання</i> відгуку про сайт відомої людини; складання тексту рекомендаційного характеру «Як уникати помилок у мовленні»; натисання повідомлення на тему «Лексичну норму відображають і утверджують насамперед словники»; добір і складання лінгвістичних мініатюр про правильність мовлення; переказування художнього тексту; складання плану проведення зимових канікул; складання паспорта слова, підготовка проєкту «Музей одного слова» (систематизація інформації про певне слово з різних лексикографічних джерел); «Фразеологічне багатство творів Мирослава Дочинця»; «Синоніми у творах Михайла Стельмаха»; переказування текстів різних стилів із творчим завданням; дискусія на тему: «Чи потрібні мові запозичення?»;</p>
---	---	--

Рис. 2.1.1. Фрагмент навчальної програми з української мови для 10 класу (рівень стандарту)

В 11 класі мовна змістова лінія охоплює такі теми: «Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості», «Морфологічна норма», «Синтаксична норма», «Пунктуаційна норма», «Стилістична норма», «Практична риторика» [40]. Фрагмент програми, у якому представлено вивчення стилістичної норми, представлено на рис. 2.1.2.

<i>Без довіри бізнес не розвивається. Поразки в бізнесі мають загартовувати і спонукувати мислити й навчатися. Гарні стосунки з людьми – запорука успіху. Визнання права власності й повага до нього. Ініціативність як здатність людини самостійно започаткувати свою справу. Майстри своєї справи.</i>			
1	2	3	4
<p>Знавсвий компонент</p> <p><i>Учень/учениця:</i> розуміє суть понять «стиль», «стилістична норма», «стилістична помилка»; розрізняє стилістичне забарвлення лексичних і словотворчих засобів мови; знаходить у тексті стилістично забарвлені морфологічні засоби, варіанти граматичних форм; розрізняє відтінки значень простих речень; знаходить у реченні стилістично забарвлені засоби простого і складного речення; усвідомлює важливість стилістичних умінь; називає види стилів і розрізняє їх.</p> <p>Діяльнісний компонент</p> <p><i>Учень/учениця:</i> організовує свою діяльність (мотивує, ставить цілі, планує, прогнозує, контролює, здійснює рефлексію, коригує); визначає доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних і фразеологічних засобів; здійснює синонімічну заміну з метою увиразнення стилю; проводить заміну стилістично нейтральних мовних засобів стилістично забарвленими і навпаки; виявляє порушення стилістичної норми; уміє редагувати текст; виявляє у тексті стилістичні ознаки; порівнює тексти різних стилів.</p>	10 год.	<p>Стилістична норма</p> <p>Стилістична помилка. Стилістичне використання багатозначних слів і омонімів, синонімів, антонімів і паронімів. Стилістичні особливості слів іншомовного походження. Стилістичне забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика. Опірна лексика. Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики. Стилістичне забарвлення фразеологізмів. Виражальні можливості фразеологізмів. Стилістичні особливості засобів словотвору. Стилістичні особливості частин мови. Вимоги до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях.</p>	<p><i>Види роботи (рекомендовані):</i> редагування текстів різних стилів; уточнення значень слів і сфери вживання їх; розрізнення близьких за значенням слів; заміна в тексті слів синонімічними; вибірання з лексичного запасу або зі словника найбільш влучного для висловлення власної думки; складання речень з поданими синонімами; визначення стилістичного забарвлення словотворчих засобів; розрізнення відтінків значень простих речень; розрізнення синонімічних речень; заміна в тексті речень стилістично доречними; складання речень для певного стилю</p>

<p>Ціннісний компонент</p> <p>Учень/учениця демонструє: вміння обирати мовно-виразальні засоби залежно від мети й ситуації спілкування; готовність до навчання з метою покращення власного мовлення; живий інтерес до граматичного багатства української мови.</p> <p>Емоційний компонент</p> <p>Учень/учениця: висловлює адекватні почуття, відтворені автором у тексті.</p> <p>Поведінковий компонент</p> <p>Учень/учениця: демонструє небайдужість, активність у розгляді питань теми, відповідальність за мовні вчинки.</p>		визначення й обґрунтування стилю.
<p>Соціокультурна змістова лінія</p> <p><i>Скарби, що визначають сенс життя. Сьогодення нашої країни. Духовні цінності. Соціальне піклування (піклування одне про одного, про родину, про людей похилого віку...). Нове в культурі мого народу. Наслідкування чи ігнорування традицій. Культурні запозичення. Як не відірватися свого.</i></p> <p>Наскрівні лінії</p> <p>1. Здоров'я і безпека. <i>Відпочинок і спокій – найкращі ліки. Рухайся більше – проживеш довше. Гімнастика – цілюща частина медицини. Позитивні думки і неконфліктна поведінка – запорука здоров'я. Взаємозв'язок мовної практики і здоров'я людини. Мова і безпека країни.</i></p> <p>2. Громадянська відповідальність. <i>Міра відповідальності формує патріотизм. Роль кожного громадянина у відродженні традицій і зміцненні державності. Роль кожного громадянина у процесі розвитку мови. Мовні обов'язки громадянина України. Відповідальність за долю мови.</i></p> <p>3. Екологічна безпека і сталий розвиток. <i>Природа не пробачає жартів і насидля над нею. Природа – єдина книга, кожна сторінка якої сновена злибкого змісту (Й. Гете). Рациональне використання природних ресурсів. Переваги велосипеда як екологічно чистого виду транспорту. Облаштування парків, алей, набережних. Благоустрій прибудинкових територій. Національні архітектурні традиції.</i></p>		

2.1.2. Фрагмент навчальної програми з української мови для 11 класу (рівень стандарту)

Чинна програма з української мови для 11 класу (академічний рівень) передбачає поглиблення мовної й мовленнєвої компетентностей учнів, зокрема узагальнення, систематизацію знань і вмінь зі стилістики мови й мовлення, культури мовлення, розвиток комунікативних, риторичних умінь і навичок. Оскільки зміст програми становлять лінгвістичні дисципліни, предметом вивчення яких є мовлення, то ознайомлення з ними проводиться на основі об'єднання мовленнєвої і мовної змістових ліній. Стилїстика розглядає різновиди мови, зумовлені сферою й метою спілкування, а також мовні засоби, що мають додаткове стилістичне забарвлення. Цим зумовлене виділення двох основних напрямів сучасної методики стилістики: стилістика мови (практична), що вивчає стилістичне забарвлення мовних засобів, і стилістика мовлення (функціональна), предметом вивчення якої є структура стилю. У полі ж зору культури мовлення перебуває якісне оцінювання текстів

(висловлювань), тобто дотримання мовцем у процесі спілкування відповідності мовних засобів певній меті спілкування.

У старшій школі учням необхідно дати системне уявлення про ці предмети хоча б у загальних рисах, бо навчального часу для цього обмаль. Так, в 11 класі відбувається послідовне ознайомлення з морфологічними засобами стилістики, стилістичними можливостями простих і складних речень, з різними способами передачі чужого мовлення.

Аналіз програми уможливорює висновок про те, що старших класах паралельно зі стилістикою мови й мовлення систематизуються знання й уміння старшокласників з культури мовлення на рівнях граматичної правильності (засвоєння норм літературної мови), стилістичної виразності й комунікативної доцільності (мотивоване використання засобів мови для певної мети спілкування).

Поряд із засвоєнням старшокласниками матеріалу про стилістику мови й мовлення, культуру мовлення, передбачається розвиток і вдосконалення вмінь і навичок сприймати почуте й прочитане, відтворювати і створювати усні та письмові висловлювання різних типів, стилів, жанрів; удосконалювати вміння говорити й писати по суті, аргументовано й переконливо викладати свої думки, дискутувати, обстоювати свої погляди, використовуючи різні способи аргументації, вести діалог із різними співрозмовниками, зокрема по телефону, в інтернеті тощо, дотримуючись культури спілкування і правил мовленнєвого етикету. Також передбачено ознайомлення з особливостями публічного виступу, його різновидами, побудовою й мовним оформленням висловлювань різних типів, стилів, жанрів; зі способами встановлення контакту зі слухачами, з культурою мовлення, правилами спілкування під час виступу (підготовленого і непідготовленого) тощо [40].

Далі перейдемо до *аналізу шкільних підручників* у контексті теми нашого дослідження. Оскільки термін «стилістична норма» вжито в програмі

для 11 класу (його не використано в навчальних програмах початкової, основної школи, а також у програмі для 10 класу, хоча робота з формування в учнів стилістичних умінь і навичок проводиться постійно), і на її вивчення якої відведено 10 годин, будемо аналізувати підручники для 11 класу в контексті висвітлення цієї теми.

Для розгляду було взято три підручники, авторами яких є: 1) Олександр Авраменко; 2) Ніна Голуб, Олена Горошкіна, Валентина Новосьолова; 3) Олександра Глазова. Критеріями їх оцінювання було визначено, по-перше, аналіз представлення теоретичного матеріалу з теми «Стилістична норма»; по-друге, аналіз вправ і завдань, спрямованих на формування лінгвістичної та комунікативної компетентностей старшокласників; по-третє, визначення того, чи сприяє пропонований у шкільних підручниках дидактичний матеріал опануванню учнями стилістичної норми.

Зазначимо, що у всіх трьох відібраних для аналізу підручниках з української мови основи знань з навчального предмета викладаються на рівні сучасних досягнень науки й культури відповідно до освітніх стандартів і програм. Підручники вміщують теоретичний матеріал (для вивчення) та практичні завдання і вправи (для виконання) на уроках і вдома.

У підручнику О. Авраменка [74] для вивчення стилістичної норми відведено дев'ять параграфів. У першому параграфі визначено поняття «стилістична помилка», подано види стилістичних помилок. Стилістичні засоби лексикології та фразеології розглянуто в п'яти параграфах. По одному параграфу відведено на розгляд стилістичних засобів словотвору, частин мови, синтаксису. Параграф про стилістичні помилки об'єднано з інформацією про стилістичне використання багатозначних слів і омонімів, тоді як у підручнику Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Новосьолової тема «Стилістичні помилки» подана окремим параграфом.

У підручнику Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Новосьолової [75] вивчення

стилістичної норми охоплює десять параграфів. Змістове наповнення в основному аналогічне до підручника О. Авраменка. Відмінність полягає в тому, що тему про книжну й розмовну лексику розширено інформацією про оцінну лексику, а тему про стилістичне забарвлення фразеологізмів розширено інформацією про їх виражальні можливості.

Підручник О. Глазової [76] містить одинадцять параграфів з вивчення теми «Стилістична норма». На відміну від двох попередніх підручників наприкінці теми окремим блоком подано запитання і завдання для самоконтролю під рубрикою *«Знаю, вмію, набуваю компетентностей!»*. Зміст цього підручника з теми «Стилістична норма» не містить параграфа «Стилістична помилка» (у підручниках О. Авраменка та Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Новосьолової такий параграф є).

У підручниках Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Новосьолової та О. Глазової є визначення стилістичної норми, тоді як підручник О. Авраменка такого визначення не містить. Із трьох аналізованих підручників лише в підручнику О. Глазової є визначення понять «стиль», «стиль мови», «стиль мовлення». У підручнику О. Авраменка подано лише перелік стилістичних помилок, тоді як у підручнику Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Новосьолової подано види стилістичних помилок з прикладами. У підручнику *«Українська мова»* (автори Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Новосьолова) кожен параграф розпочинається з представлення соціокультурної змістової лінії (*«Відповідальність за долю мови»*, *«Національні архітектурні традиції»*, *«Скарби, що визначають сенс життя»* та ін.), ключових слів до теми і рубрики *«Слово дня»*, робота з якою на уроці сприяє розвитку мовлення одинадцятикласників, збагаченню їхнього словникового запасу.

У підручниках опанування стилістичних норм української літературної мови відбувається за допомогою різних вправ і завдань.

Так, у підручнику з української мови, автором якого є О. Авраменко, параграфи теми «Стилістична норма» розпочинаюся із завдання під рубрикою «Спостереження». Наприклад, до § 46 запропоновано таке завдання (спостереження): *Прочитайте речення й виконайте завдання. Що спільне, а що відмінне в цих реченнях? Який варіант добору слів для вираження думки вам більше подобається? Чому?* Завдання такого типу вимагають від учнів аналітичного підходу, актуалізують їхні знання, готують до сприйняття нового матеріалу. Також у цьому підручнику в кожному параграфі є рубрика «Культура слова», де подаються складні випадки наголошування та слововживання. Таким чином, простежується зв'язок культури мовлення зі стилістикою, що цілком умотивовано. У підручнику послідовно представлені лексико-стилістичні, граматико-стилістичні, стилістичні види вправ, зокрема: вправи на аналіз стилістичних значень, відтінків і функцій слів (вправа 6 на с. 162: *Прочитайте уривок і виконайте завдання. Знайдіть рідковживані слова й розкажіть, чи варто послуговуватися такою лексикою в книжному стилі, зокрема в публіцистичному (усно). Висловіть свої міркування щодо доцільності чи недоцільності вживання іномовних слів, коли в мові є питомі українські відповідники (усно)*); вправи на добір правильного, адекватного синоніма відповідно до ситуації мовлення (вправа 6 на с. 158 містить таке завдання: *Дібравши до слів **іти** й **бігти** синоніми, складіть і запишіть з ними речення. Визначте тип синонімів і стилістичну функцію, яку вони відіграють (усно)*); вправи на редагування текстів з боку їх стилістичного оформлення (вправа 7 на с. 185, вправа 7 на с. 188). Вправи на проведення стилістичного експерименту, а також стилістичні завдання творчого характеру, завдання на аналіз й усунення лексико-стилістичних помилок представлені в підручнику меншою мірою.

Проаналізувавши систему стилістичних вправ у підручнику української мови, авторами якого є Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Новосьолова, можемо констатувати, що порівняно з підручником О. Авраменка в ньому представлено значну кількість спеціально стилістичних вправ, спрямованих на аналіз текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення; конструювання текстів відповідної стилістичної спрямованості з урахуванням ситуації спілкування, наприклад: Вправа 523. *Переробіть у текст наукового стилю будь-яку відому казку («Пан Коцький», «Котигорошко», «Калиточка» та ін.), використовуючи притаманні стилю терміни, складні речення, вставні та вставлені конструкції тощо. Які емоції викликає у вас перероблений текст? Чи можна його назвати казкою? Відповідь обґрунтуйте;* Вправа 524. *Уявіть, що ви працівник краєзнавчого музею і до вас потрапили цінні пам'ятки літератури. Складіть опис матеріалу, необхідного для їх наукового вивчення. Яким стилем і якими виражальними засобами ви скористаєтеся? Чому?;* Вправа 525. *Уявіть, що вам запропонували стати дописувачем журналу. Напишіть статтю до молодіжного журналу про вживання жаргонізмів у молодіжному середовищі. До тексту введіть речення, властиві публіцистичному стилю.*

Також підручник містить вправи на аналіз стилістичних значень, відтінків і функцій слів (вправа 533. *Визначте стильове й стилістичне значення поданих слів. Три пари слів уведіть у речення й з'ясуйте особливості стилістичного вживання їх. За потреби використайте тлумачний словник*); на добір правильного, адекватного синоніма відповідно до ситуації мовлення (вправа 587. *З'ясуйте стилістичні особливості фразеологічних синонімів*); на доцільне використання у тексті різних словотворчих засобів, частин мови, граматичних синонімів (вправа 619. *Прочитайте виразно текст. Визначте розряд прислівників та їхню стилістичну роль (для точності передання інформації, для відтворення настрою, для висловлення авторської позиції*

*тощо); на обґрунтування відповідного вибору синтаксичної конструкції (вправа 629. *Визначте стиль тексту. Які речення (за метою висловлення, будовою) використано? Обґрунтуйте їх стильову доцільність*).*

Для поглиблення й систематизації найважливіших відомостей зі стилістики, розвитку стилістичних умінь і навичок, формування стилістичної компетентності в підручнику О. Глазової запропоновано систему спеціальних вправ. У кожному параграфі теми «Стилістична норма» подано вправи під рубрикою «*Я – редактор*» (вправи 296, 202 347 356 та ін.) на редагування текстів з боку їх стилістичного оформлення, аналіз та усунення лексико-стилістичних і граматико-стилістичних помилок. Крім того, у підручнику містяться вправи на добір правильного, адекватного синоніма відповідно до ситуації мовлення (наприклад, вправа 300. *Порівняйте речення, подані у двох колонках. Речення якої колонки містять стилістично нейтральні слова, а які – стилістичні синоніми? Які авторські оцінки й емоційні відтінки значень слова передають у кожному реченні стилістичні синоніми?*), на конструювання текстів відповідної стилістичної спрямованості з урахуванням ситуації спілкування (Вправа 316. *Напишіть есе, узявши за епіграф один із поданих афоризмів. Використайте оцінну лексику. Який стиль ви обрали для написання есе? Поясніть, як залежить від стилю добір оцінних слів*),

Отже, аналіз шкільних підручників [74; 75; 76] засвідчив, що стилістична компетентність старшокласників формується шляхом формування в них уміння використовувати мову в конкретній ситуації спілкування. Стилістичні вправи, що їх пропонують сучасні підручники з української мови для 11 класу, містять матеріал, спрямований на виявлення стилістичних засобів у тексті, визначення їхніх стилістичних функцій; замінювати слова доречними синонімами (з урахуванням їхнього стилістичного забарвлення) відповідно до стилю мовлення, мовленнєвої

ситуації; створення текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення; аналіз, редагування і вдосконалювати стилістично диференційованих текстів. Зауважимо, що запропоновані вправи з теми «Стилістична норма» доцільно доповнити завданнями, що мають на меті характеристику стилів мовлення з урахуванням літературних норм української мови, проведення стилістичного аналізу тексту (як свого, так і чужого), а також доцільно розширити дидактичний матеріал означеної теми такими спеціальними стилістичними вправами, як стилістичний етюд, стилістичний експеримент.

З метою дослідження сучасного стану формування стилістичної компетентності в учнів на уроках української мови ми провели *анкетування вчителів* української мови та літератури (додаток А). У ньому взяли участь 15 учителів-філологів ЗЗСО м. Суми. Запитання для анкетування добирали так, щоб з'ясувати, як учителі розуміють поняття «стилістична норма», які стилістичні вміння вдосконалюються й розвиваються в учнів 11 класів під час вивчення теми «Стилістична норма»; які форми, методи, технології використовують учителі у своїй роботі; які труднощі мають учні в процесі вивчення теми «Стилістична норма» в 11 класі.

Аналіз відповідей на перше запитання анкети **«Як ви розумієте зміст поняття “стилістична компетентність учня”?»** дозволяє констатувати, що вчителі переважно усвідомлюють значення цього поняття, що виявляється у «формуванні особистості, здатної правильно застосовувати знання зі стилістики в процесі комунікативної діяльності». Однак зазначимо, що жоден респондент не зазначив, що стилістична компетентність учня сприятиме підвищенню його культури мовлення.

Відповідаючи на друге запитання **«Яким є, на вашу думку, рівень морфологічної компетентності учнів?»**, учителі висловили різні думки: лише 8 % учителів вважають, що учні засвоїли матеріал з теми «Стилістична норма» на достатньому рівні; на думку 32 % опитаних, учні 11 класів

опанували стилістичні норми на середньому рівні; 35 % учителів вважають, що цей рівень є середнім, а 25% – визначають його як низький.

Узагальнення відповідей на третє запитання анкети **«Яких стилістичних помилок найбільш часто припускаються учні 11 класів у писемному й усному мовленні?»** дає можливість стверджувати, що, типовими стилістичними помилками одинадцятикласників є такі: недостатнє володіння ресурсами української мови (недостатній словниковий запас) – на це вказали 84 % учителів; одноманітність у побудові речень – 58 % учителів; уживання в мовленні зайвих слів і слів-паразитів – 40 % опитаних); зловживання мовними штампами – 28 % учителів. Знання типових помилок під час вивчення теми «Стилістична норма» стане нам у пригоді під час розроблення системи вправ і завдань.

Аналіз відповідей на четверте запитання анкети **«Які основні причини недостатнього опанування школярами стилістичних норм?»** уможливив такі висновки: 93 % опитаних підкреслили, що в програмі для засвоєння теми «Стилістична норма» відведено недостатньо годин; 63 % учасників анкетування причиною недостатнього опанування школярами стилістичних норм вважають те, що вони мало читають; 30 % учителів зауважили, що причиною низького рівня стилістичної компетентності школярів є відсутність у дітей мотивації. Ніхто з опитаних не вказав, що відчуває брак дидактичного матеріалу щодо опанування стилістичних норм.

Відповідаючи на п'яте запитання **«Які форми, методи, технології Ви використовуєте в процесі формування стилістичної компетентності в школярів?»**, учителі назвали метод вправ як найбільш поширений; метод бесіди, метод усного викладу матеріалу, робота з підручником, метод спостереження визначені як актуальні в роботі з учнями. Усі вчителі зазначили, що підручники з української мови є основним засобом роботи на уроках з формування стилістичної компетентності й опанування

стилістичних норм учнями 11 класів. При цьому вони зазначили, що чинні підручники з української мови містять достатньо вправ і завдань з теми «Стилістична норма»

Отже, учителі усвідомлюють важливість проблеми формування стилістичної компетентності в учнів на уроках української мови.

2.2. Аналіз рівня засвоєння старшокласниками стилістичної норми сучасної української літературної мови

З метою виявлення рівня опанування стилістичної норми учнями 11 класів, а отже, й рівня сформованості в них стилістичної компетентності було проведено констатувальний експеримент.

У нашому дослідженні *стилістичну компетентність* визначаємо як складову комунікативної (лінгвістичної) компетентності, яка полягає в здатності мовця вибудовувати успішну комунікацію в різних сферах життєдіяльності в усній і писемній формах, умінні цілеспрямовано відбирати для цього мовностилістичні ресурси з урахуванням ситуації та мети спілкування, складати та інтерпретувати тексти різностильової і жанрової належності, виявляти й аналізувати виражальний потенціал мовних, їхню художньо-естетичну цінність, що сприяє підвищенню мовної вправності та культури мовлення.

На основі узагальнення теоретико-методологічних досліджень з проблематики магістерської роботи у структурі стилістичної компетентності учнів 11 класів виокремлено такі *компоненти*: ціннісний, когнітивний, комунікативний, діяльнісний, результативно-рефлексійний. З урахуванням означеної структури розроблено критерії та рівні сформованості стилістичної компетентності одинадцятикласників.

У магістерській роботі з урахуванням означених компонентів стилістичної компетентності визначено критерії її оцінювання (див. табл. 2.2.1).

Таблиця 2.2.1

Критерії оцінювання стилістичної компетентності учнів 11 класів

Рівні	Критерії	Методи дослідження
Ціннісний потреба в опануванні стилістичної норми; ціннісне ставлення до стилістичних знань; наявність вольових якостей особистості (наполегливість, активність, цілеспрямованість)	- усвідомлення потреби в засвоєнні стилістичних норм; - ціннісне ставлення до знань зі стилістики; - наполегливість у формуванні власної стилістичної компетентності	опитування аналіз усних висловлювань, мовленнєвих ситуацій
Когнітивний комплекс мовних, мовленнєвих знань, уявлень про стилістично довершене мовлення (усне й писемне)	- системні знання зі стилістики; - знання стилістичних норм української мови; - розуміння функційного потенціалу мовних одиниць способів їх організації в текстах різностильової й жанрової належності	опитування, бесіда
Комунікативний здатність до вибудовування успішної комунікації в різних сферах шляхом доцільного використання мовностилістичних засобів, що відповідають ситуації і меті спілкування	- вміння здійснювати цілеспрямований відбір мовних засобів з метою спілкування в різних сферах суспільної діяльності; - вміння доцільно використовувати різнорівневі мовностилістичні засоби з урахуванням ситуації і меті спілкування - вміння вибудовувати успішне спілкування	виконання завдань, побудова текстів, орієнтованих на різні сфери суспільної комунікації, мовленнєві ситуації
Діяльнісний характеризується вміннями та навичками застосування набутих стилістичних знань; здатністю складати та інтерпретувати тексти різних стилів і жанрів, виявляти й аналізувати виражальний потенціал мовних одиниць	- вміння використовувати знання стилістичних норм у мовленнєвій діяльності; - вміння застосовувати знання зі стилістики для складання та інтерпретування текстів різних стилів і жанрів; - вміння розв'язувати комунікативні завдання в різноманітних ситуаціях за	виконання завдань, побудова текстів, орієнтованих на різні сфери суспільної комунікації, мовленнєві

	допомогою стилістичних засобів мови	ситуації
Результативно-рефлексійний відображає сформованість умінь самооцінювання, рефлексії власної стилістичної підготовки, самоконтроль і самоаналіз її результатів та володіння засобами самокорекції	уміння оцінити роль стилістичної компетентності в комунікативній діяльності; - навички самооцінювання власної стилістичної підготовки з подальшим закріпленням або коригуванням їх результатів; - уміння свідомо контролювати та аналізувати результати своєї діяльності	опитування, бесіда

На базі Сумського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів № 26 Сумської міської ради було проведено констатувальний експеримент в 11 класі. Кількість здобувачів освіти – 17.

Відповідно до основних вимог чинної програми, мети і завдань вивчення прикметника в школі, було розроблені критерії оцінювання умінь і навичок в учнів 11 класів, представлені в табл. 2.2.2.

Таблиця 2.2.2

Рівні сформованості стилістичної компетентності в учнів у процесі вивчення теми «Стилістична норма» в 11 класі

Рівень	Характеристика знань і умінь учнів	Бали
Високий	Розуміє суть понять «стиль», «стилістична норма», «стилістична помилка»; розрізняє стилістичне забарвлення лексичних, словотворчих, граматичних засобів мови; називає види стилів і розрізняє їх; визначає доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних і фразеологічних засобів; проводить заміну стилістично нейтральних мовних засобів стилістично забарвленими і навпаки; виявляє порушення стилістичної норми; уміє редагувати текст; виявляє у тексті стильові ознаки; порівнює тексти різних стилів; демонструє вміння обирати мовно-виражальні засоби залежно від мети й ситуації спілкування.	10–12
Достатній	Розуміє суть понять «стиль», «стилістична норма», «стилістична помилка»; розрізняє стилістичне забарвлення лексичних, словотворчих, граматичних засобів мови, проте іноді може допускати неточності; називає види стилів і розрізняє їх; не завжди може визначити доречність	7–9

	використання в тексті стилістично забарвлених лексичних і фразеологічних засобів; проводить заміну стилістично нейтральних мовних засобів стилістично забарвленими і навпаки; виявляє порушення стилістичних норм, проте допускає незначні помилки щодо їх розрізнення; уміє редагувати текст, при цьому припускається незначних помилок; виявляє в тексті стильові ознаки; порівнює тексти різних стилів; демонструє вміння обирати мовно-виражальні засоби залежно від мети й ситуації спілкування.	
Середній	Не може чітко пояснити суть понять «стиль», «стилістична норма», «стилістична помилка»; розрізняє стилістичне забарвлення лексичних, словотворчих, граматичних засобів мови лише з допомогою вчителя; називає види стилів, проте припускається суттєвих неточностей у їх розрізненні; не завжди може визначити доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних і фразеологічних засобів; проводить заміну стилістично нейтральних мовних засобів стилістично забарвленими і навпаки з допомогою вчителя; має труднощі з виявленням порушень стилістичних норм та редагуванням тексту; при виявленні в тексті стильових ознак робить помилки; неповною мірою демонструє вміння обирати мовно-виражальні засоби залежно від мети й ситуації спілкування.	4–6
Початковий	Допускає грубі помилки при визначенні понять «стиль», «стилістична норма», «стилістична помилка»; не може розрізнити стилістичне забарвлення лексичних, словотворчих, граматичних засобів мови; не орієнтується в розрізненні стилів; не вміє належно визначити доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних і фразеологічних засобів; не використовує набуті знання під час виявлення порушень стилістичних норм та редагуванням тексту; при виявленні в тексті стильових ознак робить помилки; має суттєві труднощі в демонструванні вміння обирати мовно-виражальні засоби залежно від мети й ситуації спілкування.	1–3

З огляду на рівні сформованості в учнів 11 класу стилістичної компетентності в процесі опанування теми «Стилістична норма» з метою виявлення цих рівнів у старшокласників розроблено завдання для контролю стилістичних умінь учнів, таких як: характеризувати стилістичні аномативи, редагувати речення з порушенням стилістичних норм, користуватися синонімічним багатством мови з метою добору з низки синонімічних мовних засобів тих, що відповідають певному стилю / ситуації спілкування,

визначати стилістичні особливості частин мови, обґрунтовувати належність мовних одиниць до певного функціонального стилю, з'ясувати роль стилістичних фігур як образних засобів мовлення (додаток Б).

Перше завдання зорієнтовано на перевірку знань основних понять теми «Стилістична норма». Відповідаючи на запитання **«Як ви розумієте зміст понять «стилістична норма» та «стилістична помилка?»**», лише 65 % учнів дали правильне визначення терміна «стилістична норма» (*засоби регламентування у вжитку мовних засобів відповідно до мети, завдань, сфери й умов спілкування*). А визначення стилістичної помилки змогли сформулювати 87 % опитаних (*порушення правил уживання мовних засобів відповідно до їхнього стилістичного забарвлення та комунікативної функції у відповідному функційному стилі*). Такі результати свідчать про те, що поняття стилістичної норми багато хто з учнів чітко не розуміє на відміну від понять «лексична норма», Орфоепічна норма», «пунктуаційна норма» і под., не усвідомлюючи, що стилістика особлива тим, що вона *вивчає використання різнорівневих мовних засобів залежно від особливостей сфери спілкування, функціонально-стильових різновидів мови й мовлення*. Натомість поняття «стилістична помилка» визначило більше учнів, можливо, тому, що в підручниках для 11 класу акцентується саме на стилістичних помилках, а визначення стилістичної норми є не у всіх підручниках.

За допомогою другого завдання-запитання **«Які види стилістичних помилок ви знаєте?»** перевірялися вміння одинадцятикласників диференціювати порушення стилістичної норми. Результати аналізу виконання цього завдання засвідчили, що школярі з усього спектру стилістичних анормативів знають такі, як тавтологія (98 %), плеоназм (90 %), слова-паразити (85 %) та мовні штампи (80 %). Лише декілька учнів серед означених помилок назвали порушення милозвучності мови та недоцільне вживання емоційно забарвлених слів. Ніхто з учнів не назвав такі стилістичні

помилки, як одноманітність у побудові речень, штучна експресивність, недоцільне вживання емоційно забарвлених слів та ін.

Під час виконання третього завдання перевірялися вміння учнів визначати редагувати речення зі стилістичними помилками. Було запропоновано **відредагувати десять речень** (додаток Б). На високому рівні виконали це завдання 42 % школярів. 23 % учнів мали труднощі з редагуванням речень, а саме з розрізненням значень паронімів (*пам'ятка – пам'ятник, ознайомитися – познайомитися*), заміною суржикових мовних одиниць літературними (*міроприємство – захід, слідуючий – наступний, приходилося – доводилося*), уникненням плеоназмів (*пріоритет номер один – пріоритет*), порушенням милозвучності мови (*залишивсь вдома – залишився вдома*). Такі результати спонукають до висновку про те, що виконанню завдань на редагування варто приділяти більше уваги.

За допомогою четвертого завдання перевіряли вміння учнів добирати синоніми. Було запропоновано таке завдання: **«Прочитайте. Визначте фразеологізми, розкрийте значення кожного. До кожного фразеологізму доберіть слово-синонім або синонімічне словосполучення. Які з наведених у реченнях фразеологізмів уживають в усному, побутовому, невимушеному, неофіційному спілкуванні?»** (додаток Б). Правильно виконали завдання 35 % учнів. 65 % учнів не знали значення фразеологізмів, що походять з античних міфів, *канути в Лету* (*назавжди зникнути, зазнати забуття*) і *гордіїв вузол* (*заплутана справа, скрутне становище, майже нерозв'язна проблема*). Виявилися учні, які не змогли пояснити значення фразеологізму біблійного походження *манна з неба* (*несподівано одержані життєві блага*).

Виконання п'ятого завдання потребувало з'ясування **стилістичних особливостей самостійних частин мови**. Учням було запропоновано прочитати невеликий текст (додаток Б) і визначити ці особливості. Завдання

виявилось складним для одинадцятикласників. Лише 28 % змогли виконати його на високому рівні. 14 % з тих, хто виконував завдання, взагалі не зрозуміли, що треба зробити. Достатньо велика частка учнів мала труднощі з тим, щоб визначити стилістичні особливості іменників як таких, що називають світ речей, предметів і явищ, іменують осіб, є номенами абстракцій, засобом не тільки семантичних, а й стилістичних номінацій, а дієслів – як таких, що номінують дії, процеси, стани тощо, причому різні стилі надають перевагу неоднаковим дієслівним формам. Вважаємо, що це завдання видалось складним для учнів тому, що «морфологічні засоби порівняно з лексичними мають значно менше емоційно забарвлених відтінків і більше функціональних, пов'язаних з особливостями вживання тих чи інших морфологічних форм в розмовній чи книжній сферах» [41, с. 148]. Морфологічні засоби стилістики менш виразні.

Шосте завдання полягало в тому, щоб **визначити, якому стилю мовлення притаманні подані словосполучення** (додаток Б). На високому рівні це завдання виконали 53 % учнів. 10 % мали труднощі з тим, щоб згадати, які стилі є в українській мові. Досить багато учнів мали труднощі з тим, щоб згідно із завданням доповнити кожен групу власними прикладами, наприклад, до словосполучень офіційно-ділового стилю *витяг з протоколу, збори ухвалили, план роботи, заява про звільнення, написати доручення* додати приклади на зразок *звільнити за власним бажанням, комісія ухвалила, оголосити порядок денний* і под.

Останнє, сьоме, завдання полягало в тому, щоб визначити, **чи виправданою є тавтологія в реченні *Мова про мову і літературу?*** Учням було запропоновано уривок з тексту публіцистичного стилю письменника Сергія Жадана, де вжито вищезазначене речення (додаток Б). Це завдання на високому рівні виконало 25 % учнів. На жаль, багато хто з учнів не зміг пояснити виправдану тавтологію, адже в запропонованому тексті вона є

виразною стилістичною фігурою, що твориться повторенням слова «мова», автор вдається до цього тавтологічного вживання для увиразнення думки, загострення уваги на проблемі, яку актуалізує у своєму тексті.

Аналіз роботи учнів під час виконання завдань на виявлення рівня сформованості в них стилістичної компетентності в процесі вивчення теми «Стилістична норма» дозволяє стверджувати, що після вивчення цієї теми рівень володіння стилістичними нормами в одинадцятикласників є середнім (середній відсоток виконання завдань становить 49 %). Результати дослідження підтверджують низький рівень усвідомлення учнями теоретичних понять стилістики та недостатній рівень стилістичних умінь.

Діагностування стилістичних умінь учнів 11 класу дозволило визначити проблемні питання під час виконання завдань та спланувати напрями вдосконалення стилістичної компетентності здобувачів освіти.

2.3. Лінгводидактичні рекомендації щодо формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми

Методика формування стилістичної компетентності старшокласників – невіддільна частина опанування всього шкільного курсу рідної мови. Потреба формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми зумовлює обґрунтування лінгводидактичних засад та розроблення лінгводидактичних рекомендацій, які забезпечують системність та ефективність освітнього процесу. Лінгводидактичні засади, на думку вчених-методистів О. Біляєва, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Кучерук, І. Кучеренко, Л. Мамчур, С. Омельчука, М. Пентилюк, А. Попович та ін., – це закономірності, принципи, організаційні форми, методи навчання. Дидактичні засади навчання стилістики розроблено в працях педагогів

В. Онищука, І. Підласого, О. Савченко, М. Фіцули й лінгводидактів О. Біляєва, С. Карамана, В. Мельничайка, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Попової, А. Попович й ін.

Особливе значення в організації навчання стилістики має «чітке визначення мети й завдань, що впливає на відбір відповідного змісту та адекватних йому методів» [2, с. 76]. Реалізація компетентнісної парадигми української освіти обумовлює *мету навчання стилістики* учнів старшої школи – формування в них стилістичної і комунікативної компетентностей.

У працях М. Пентилюк обґрунтовано такі *принципи навчання стилістики*: засвоєння стилістичних норм на основі глибокого знання граматичних, лексичних та орфоепічних норм; формування навичок стилістичної грамотності; розрізнення стилістичних недоліків; формування уваги до виразності мовлення; використання чуття мови в роботі зі стилістики [50]. Опертя на ці принципи, комплексне їх застосування сприяє ефективному опануванню стилістичної норми учнями старших класів ЗЗСО та формуванню високого рівня комунікативної компетентності.

Традиційні *методи навчання стилістики*, розроблені в українській лінгводидактиці (І. Кучеренко, Л. Мацько, А. Попович та ін.), – це бесіда, спостереження, метод стилістичного експерименту; метод стилістичного аналізу тексту; метод стилістичного редагування тексту; метод стилістичного конструювання (створення) тексту; метод стилістичного реконструювання (перебудови) тексту; метод вправ та інші.

Процес поглиблення і систематизації найважливіших відомостей зі стилістики, розвитку стилістичних умінь і навичок формування, зрештою, удосконалення стилістичної компетентності учнів старших класів відбувається з допомогою *системи спеціальних вправ і завдань*, спрямованих на розвиток правильного, змістовного, комунікативно доцільного, виразного мовлення.

Стилістичні вправи – це «усні й письмові вправи, що допомагають учням зрозуміти завдання функціональних стилів, основні загальні риси і мовні особливості на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях» [62, с. 120]. Першим етапом засвоєння набутих зі стилістики знань має бути виконання усних вправ, що демонструють милозвучність мови; закріплюють навички стилістичного аналізу текстів різних стилів; формують уміння визначати стилістичні відтінки значень слів. На другому етапі відбувається вироблення й удосконалення вмінь і навичок редагування речень зі стилістичними й нестилістичними помилками, конструювання висловлювань та текстів різних стилів, жанрів і типів мовлення.

У нашій роботі беремо за основу класифікацію стилістичних вправ, запропоновану М. Пентилюк, яка пропонує такі їх види: фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні, стилістичні [37]. Також вчена розрізняє вправи супровідні – такі, що доповнюють, деталізують виучувану лексичну, фонетичну або граматичну тему зі стилістичного боку або в аспекті культури мовлення; спеціальні, які демонструють власне стилістичні ознаки мовних явищ і виконуються під час вивчення суто стилістичних тем або спрямовані на формування культури мовлення; тренувальні – вправи на закріплення знань, відпрацювання вмінь навичок [56, с. 258].

Також, розробляючи лінгводидактичні рекомендації щодо формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми, спираємося на типологію вправ для навчання стилістики, запропоновану в дисертації В. Бабенко: вправи на текстовій основі, когнітивні вправи (на зіставлення й порівняння, абстрагування, класифікацію, аналіз тощо), конструктивні (на трансформацію, редагування, переклад, адаптацію до сприйняття учнями тощо), комунікативно-творчі вправи (репродуктивні, респонсивні, описові, композиційні, ініціативні, дискусивні тощо) [2, с. 94].

2.3.1. Стилiстичнi засоби лексикологiї та фразеологiї на уроках української мови в старшiй школi

Розвиток стилiстичної компетентностi старшокласникiв у процесi вивчення теми «Стилiстична норма» пов'язаний з розширенням активного словникового запасу учнiв, його поповненням та вдосконаленням. Це важливо з огляду на потребу правильного формування i формулювання думок i побудови успішної комунiкацiї.

Лексико-стилiстичнi вправи передбачають «аналiз стилiстичних значень, вiдтiнкiв i функцiй слiв; добiр правильного, адекватного синонiма вiдповiдно до ситуацiї мовлення; редагування текстiв з боку їх стилiстичного оформлення; стилiстичний експеримент; стилiстичнi завдання творчого характеру; аналіз й усунення лексико-стилiстичних помилок» [29]. Також пiдтримуємо думку І. Кучеренко стосовно того, що «доречно поєднувати вивчення лексико-семантичної структури мови iз аналізом стилiстичних можливостей цих мовних одиниць, з подальшим уведенням їх у власнi висловлювання» [29].

Пропонуємо використовувати такі типи лексико-стилiстичних вправ пiд час вивчення теми «Стилiстична норма» учнями 11 класу [41].

1. Вправи, в основi яких – *метод спостереження*. Вони сприятимуть навчанню учнiв розпiзнавати стилiстичнi явища:

- вправи на зiставлення слiв, словосполучень, речень, виразiв, синтаксичних одиниць мовлення вироблять вмiння розрiзняти стилiстичне, емоцiйно-експресивне забарвлення мовних засобiв. Зiставлення допомагає встановити, якими стилiшовими рисами визначається вибiр цих засобiв;

- вправи на зiставлення лексичних засобiв навчають розрiзняти їх стилiстичне, емоцiйно-експресивне забарвлення, допоможуть встановити, якими стилiшовими рисами визначається вибiр цих засобiв, наприклад:

Поясніть, у чому полягає подібність /відмінність значень поданих слів. Складіть з ними речення, проаналізуйте їх стилістичне забарвлення: *привітний, люб'язний, делікатний, гречний; удаваний, нещирий, штучний, роблений, силуваний, облудний; незвичайний, неабиякий, винятковий, рідкісний; славний, славетний, знаменитий, легендарний; майбутній, прийдешній, грядущий.*

- вправи на зіставлення текстів, різних у функціонально-стилістичному відношенні, дозволяють показати залежність мовленнєвої структури від екстралінгвістичних факторів. Наприклад, учні, зіставляючи науковий і художній описи, визначають належність тексту до функціонального стилю, виявляють у кожному наведеному тексті різні стилістичні риси й лексичні засоби вираження, пояснюють усе це своєрідністю мети, змісту й умов висловлення;

- вправи на зіставлення текстів одного функціонального стилю. Мета зіставлення – визначення якісно-виражальної сторони текстів.

2. Вправи, в основі яких *метод стилістичного експерименту*, мають на меті навчити учнів визначати доцільність чи недоцільність, доречність чи недоречність використання лексичного засобу (чи лексичних засобів) у тексті. Виконуючи такі вправи, учень має замінити використане в тексті слово синонімом.

3. Рецептивні вправи, побудовані на основі одного з основних методів вивчення стилістики – *стилістичного аналізу готового тексту*. У процесі стилістичного аналізу встановлюється взаємозв'язок між завданням мовлення й добором мовних засобів для реалізації цих завдань. Стилiстичний аналіз формує вміння розмежовувати функціональні стилі, веде до усвідомлення стильової структури кожного з них.

Стилiстичний аналіз передбачає:

1) виразне читання тексту;

- 2) визначення теми й основної думки (комунікативне завдання тексту); форми вираження тексту (монологічна, діалогічна);
- 3) осмислення сфери спілкування, жанру висловлювання (завдань мовлення);
- 4) характерні особливості висловлювання (невимушеність чи офіційність, образність, емоційність, чіткість, лаконічність та ін.);
- 5) дослідження функцій нейтральних і стилістично забарвлених лексичних засобів у тексті;
- 6) пояснення прийомів використання мовних засобів (лексика, фразеологія, граматики);
- 7) умотивоване визначення стилю тексту.

Стилістичний аналіз текстів різних стилів веде до усвідомлення учнями того, що використання кожного тексту пов'язується з певною сферою спілкування.

В. Новосьолова зазначає, що «учні обов'язково мають зрозуміти тему, основну думку наведеного тексту. Якщо текст не викликає в них будь-якого почуття (радості, захоплення, здивування, смутку, незадоволення тощо), у них не виникне потреба повернутись до усвідомленого прочитання тексту. Отже, інтерес, викликаний емоцією, стимулює процес пізнання. Аналіз тексту вимагає максимальної зосередженості уваги учнів, адже вони мають розібратись, яким чином засоби мови викликали почуття. Засвоюючи ці засоби, учні почнуть розуміти, як автор це робить, тобто створює такий текст» [41, с. 132].

Вважаємо слушною думку науковців про те, що для виконання рецептивних вправ важливо добирати тексти, зміст відповідає соціокультурній змістовій лінії програми та враховує міжпредметні зв'язки. Аналізуючи зразкові тексти, учні вчаться вправно й вільно володіти українською мовою, навчаться контролювати власне мовленням, у них

виробляється чуття мови. Стилiстичний аналіз тексту готує учнів до створення власних текстiв рiзної стилiвової на жанрової належності.

4. Репродуктивні вправи на *реконструкцію* текстiв. Їх використовують з метою навчити учнів удосконалювати текст відповідно до стилiвової належності. Це робота з деформованим текстом – його стилiстична правка, а також переказ тексту (докладний, стислий, вибiрковий). Під час переказу учні вчаться доцiльно використовувати лексичні засоби і стилiстичні прийоми в контексті. Перекази пишуть з попереднім стилiстичним аналізом, у процесі проведення якого вказується, до якого стилу належить текст, визначають його риси, мету, які стилiстичні засоби функціонують у ньому найактивніше.

5. Продуктивні вправи, побудовані за методом *конструювання*. Виконання таких вправ полягає у створенні тексту певного стилу (усно чи письмово). Учні мають навчитись створювати текст, наповнювати його лексичним матеріалом відповідно до стилу мовлення, теми і змісту висловлювання. Вправи покликані формувати вміння і навички користуватися стилiстичними прийомами. Також це можуть бути вправи на написання твору певного стилу.

Добiрку охарактеризованих вище вправ представлено в додатку В.

2.3.2. Стилiстичні можливості граматики на уроках української мови в старшій школі

В 11 класі учні вивчають морфологічні, синтаксичні засоби стилістики й паралельно вдосконалюють уміння й навички з культури мовлення. Уроки будуються на аналізі мовного матеріалу, створенні та вдосконаленні висловлювань рiзних стилiв та жанрiв. «Завдання вчителя на цьому етапі, зазначає М. Пентилюк, – навчити учнів поєднувати набуті в основній школі

знання зі стилістики (добір найбільш доречних мовно-виражальних засобів) та культури мовлення (урахування доцільності, ситуації мовлення)» [37, с. 161].

Граматики-стилістичні вправи містять такі завдання: проаналізувати стилістичні особливості словотвору; доцільність використання в тексті різних словотворчих засобів, частин мови, граматичних синонімів; виправлення стилістичних помилок граматичного характеру; конструювання речень і текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення; стилістичний експеримент; визначення функцій спілкування, мовленнєвої ситуації перед створенням висловлювань; відповідний вибір синтаксичної конструкції, синонімічні заміни різних синтаксичних одиниць, редагування стилістично деформованих речень, синонімія синтаксичних конструкцій і встановлення їх стилістичної специфіки, зіставлення текстів різних стилів у зв'язку з позицій синтаксичною стилістики [29]. Основним завданням таких вправ є аналіз, добір та редагування граматичних одиниць мови (морфологічних форм та синтаксичних конструкцій) у текстах різних функціональних стилів.

Дидактичний текстовий матеріал зі *стилістичної морфології* має бути спрямованим на ознайомлення учнів зі стилістичними функціями граматичних категорій і варіантних морфологічних форм у різних стилях мовлення, з'ясування виражальних можливостей частин мови в текстах різних стилів. Добираючи вправи, варто звернути увагу на стилістичну роль категорій роду (*зал – зала*), числа (*Гітлер – гітлери*), відмінка (*директору – директорів*) іменників; стягнених і нестягнених (*добра – добрая*), повних і коротких (*дрібний – дрібен, зелений – зелен*), ступеньованих (*зручніший – більш зручний*) і неступеньованих форм прикметників; паралельних форм займенників (*всякий – всяк, кожний – кожен*); категорію виду, часу, способу дієслів тощо. Доцільно запропонувати учням вправи на добір граматичних синонімів і визначення їх стилістичного значення. Аналізуючи на уроках

тексти різних стилів, учні мають зрозуміти, що дієслова в текстах офіційно-ділового стилю є більш поширені, ніж у наукових текстах; що серед прийменників є стилістично нейтральні та книжні (*відповідно до, згідно з*), закріплені у вживанні за офіційно-діловим стилем, а займенники в текстах документів пом'якшують категоричність викладу тощо.

Вивчаючи на уроках української мови в 11 класі стилевжиток морфологічних засобів, варто наголосити на тому, що всім їм властива певна варіативність. Аналізуючи стилістичні функції *іменника* як частини мови, учні повинні знати, що можливі варіантні форми роду і вміти добирати правильні відповідники. Варто також наголосити на розмежуванні варіативності й паронімії (*адрес – адреса*) тощо, стилістичних особливостях уживання фемінітивів на позначення професій. Щодо відмінювання іменників, то варто звернути увагу учнів на стилістично невмотивоване вживання форми називного відмінка замість кличного, нанизування (ланцюжок) форм родового відмінка, уживання форми давального відмінка іменників із закінченням -у (-ю), що спричиняє однотипність граматичних форм тощо.

Аналізуючи стилевжиток *прикметників*, крім стилістичного використання повних і коротких форм, ступенів порівняння, потрібно звернути увагу на синонімічність конструкцій «прикметник + іменник» та «іменник + іменник» і розмежування їх залежно від функціонального стилю (*цегляний будинок – будинок із цегли*). Першу конструкцію варто використовувати в художньому, публіцистичному, розмовному стилях, другу – в офіційно-діловому.

Під час обговорення стилістичного використання числівників, акцентуємо увагу на нормативному поєднанні іменників з числівниками; стилістичних особливостях уживання збірних числівників (їх уживають переважно в розмовному мовленні). Також звертаємо увагу на помилки,

пов'язані з уживанням неправильних відмінкових форм числівників у тексті, з некоректним відмінюванням складених порядкових числівників тощо.

Нормативне мовностилістичне використання *займенників* потребує уникнення таких помилок, як некоректне вживання пошанної форми множини «ви»; зайве вживання присвійних та зворотного займенників; уживання вказівного займенника без іменника чи прикметника, на який згаданий займенник указував би в тексті тощо.

Стилістичні можливості *дієслова* як засобу відтворення динаміки, руху пов'язані з тим, що найактивніше дієслова використовують у розмовному та художньому мовленні, менш частотно – в офіційно-діловому й науковому стилях, у яких переважає абстрактний виклад і, відповідно, частотним є вживання іменників. Необхідно звернути увагу одинадцятикласників на форми особи й числа дієслова, їх синонімію, часові форми та їх синонімію, особливості утворення способових форм дієслова (зокрема, наказового способу: не *давайте писати* (допускається лише в розмовному мовленні), а *пишімо* (нормативна морфологічна форма)).

Опанування *стилістичних норм синтаксису* під час вивчення теми «Стилістична норма» в 11 класі насамперед потребує актуалізації опорних знань про словосполучення і речення. Далі вчитель має на прикладі текстів різних стилів довести учням, що синтаксис «має найбільші виразові можливості, проте на відміну від одиниць фонетики, лексики, фразеології, морфології та словотвору, у яких є яскраве стильове і стилістичне забарвлення, синтаксис їх не має» [3].

У процесі виконання вправ школярі розширюють свої знання щодо стилістичного потенціалу різних синтаксичних структур: простого (повного/неповного, одно/двоскладного, поширеного/непоширеного), ускладненого (звертанням, вставною і вставленою конструкцією, прямою мовою і цитатою, однорідністю, відокремленнями – додатків, означень,

прикладок, обставин); складного (сурядного, підрядного, безсполучникового, з різними типами граматичного зв'язку) речень. Варто також продемонструвати учням потужні виражальні можливості, закладені в способах вираження членів речення, синонімії форм присудка, порядку слів.

Так, школярі мають розуміти, що порядок слів у реченні має великий стилістичний потенціал. Його зміна може спричиняти зміни змістові та стилістичні. Варто наголосити, що немотивована інверсія може спотворити зміст речення, призвести до двозначності. Також учні мають пам'ятати, що від місця вставних конструкцій у реченні залежить стилістичне забарвлення висловлювання. Так, в офіційно-діловому та науковому стилях вставні слова та словосполучення зазвичай уживають на початку речення і це забезпечує інформативну точність мовлення.

З курсу синтаксису учням відомо, що з простим підметом присудок координується за граматичними ознаками. Проте є випадки так званої зворотної координації в реченнях з іменними присудками, за якої на форму дієслова-зв'язки в складі присудка впливає не форма підмета, а форма іменної частини присудка. Також потребують уваги питання координації присудка й складеного підмета, присудка й однорідних підметів.

Під час аналізу стилевжитку однорідних членів речення важливо наголосити на їх стильовій дистрибуції: у художньому стилі однорідні члени речення мають емоційно-експресивне навантаження, а в офіційно-діловому – це засіб лаконічності. Студенти розглядають і помилки, які неминуче трапляються при стилістичному використанні однорідних членів речення.

Вивчення стилістичних особливостей синтаксису спонукає учнів до повторення правил узгодження та керування, а також розширює їхні знання. Наприклад, коли йдеться про узгодження означення та прикладки з означуваним словом, варто дотримуватись правил граматики, а також керуватися стилістичними настановами. Також необхідно звернути увагу

учнів на варіативність форм, пов'язаних із керуванням: синонімію варіантів форм керування (*співзвучний з ним і співзвучний йому*, синонімію прийменникових конструкцій (*під редакцією і за редакцією*); стилістичне використання різних варіантів прийменникового керування.

Українська мова багата на функціонально близькі синтаксичні структури (синтаксичні синоніми). До синтаксичних синонімів традиційно відносять особові та безособові речення (залежно від стилевжитку); підрядні означальні речення та дієприкметникові звороти; підрядні обставинні речення та дієприслівникові звороти; пряму та непряму мову. Наприклад, учитель може продемонструвати учням, що відокремлений дієприкметниковий зворот – виразний стилістичний засіб, що акцентує ознаки предмета, про який ідеться у висловлюванні, і його можна замінити складнопідрядним реченням з підрядним означальним. Учні мають зрозуміти, що така синонімія дозволяє уникати невмотивованих повторів, одноманітності викладу, розширює арсенал синтаксичних конструкцій автора тексту. Вправи на використання синтаксичних синонімів закладають підґрунтя для самостійного конструювання учнями власних текстів різних стилів, жанрів, типів мовлення.

У процесі формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми на рівні граматики вважаємо за доцільне використовувати такі типи стилістичних вправ, як *стилістичне конструювання, стилістичний експеримент і стилістичний етюд*. Солідаризуємося з думкою А. Попової, що застосування саме цих видів вправ сприятиме формуванню стилістичних і ширше – комунікативних умінь учнів [53].

Стилістичне конструювання – це вправа на побудову словосполучень і речень за стрижневими словами певної лексичної групи, конструювання тексту відповідного стилю; сприяє виробленню вміння розпізнавати

семантичні відтінки слів, ураховувати синтагматичні зв'язки між словами; добирати лексичні й граматичні засоби для складання текстів різної стильової належності. Наприклад, в 11 класі можна запропонувати учням такі вправи, що передбачатимуть стилістичне конструювання: 1) об'єднати мовні одиниці в групи відповідно до того, у текстах якого стилю вони можуть бути використані. Скласти текст певного стилю, використовуючи ці слова; 2) вибрати з дужок потрібні за змістом означення, аргументувати свій вибір; скласти невеликі тексти в науковому й художньому стилях, використовуючи утворені словосполучення. Приклади таких вправ представлено в додатку Г.

Під час виконання таких вправ учні опановують процес текстотворення, оволодівають синонімічними ресурсами мови на лексичному й граматичному рівнях в усіх її стильових різновидах, вчать вживати слова відповідно до їх семантики, контексту, стилю тощо.

Стилістичний експеримент – це вправа, побудована на тому, щоб, дібрати й підставити стилістично забарвлені мовні одиниці в певний контекст; сенс стилістичного експерименту полягає в тому, щоб навчитися порівнювати мовні засоби за їх емоційним забарвленням, стилістичною належністю [53]. Такі вправи спрямовані на опанування стилістичної норми, удосконалення комунікативної компетентності учнів. Можна запропонувати учням такі завдання до текстового матеріалу: 1) порівняти виділені в тексті й подані в дужках словосполучення і речення. Якими відтінками значень вони відрізняються? Обґрунтуйте доцільність ужитих автором словосполучень. Що зміниться в тексті, якщо їх замінити словосполученнями з дужок?; 2) записати текст, розкриваючи дужки й обираючи потрібний варіант, аргументувати свій вибір. Приклади таких вправ представлено в додатку Г.

Під час виконання таких вправ в виробляється вміння вибирати найоптимальніші мовні засоби залежно від контексту. Такі вправи

розвивають в учнів чуття мови, яке, як відомо, є ознакою високого рівня розвитку стилістичної компетентності.

Стилістичний етюд – вправа на написання невеликого тексту з певним стилістичним завданням, спрямована на формування в школярів умінь продукувати тексти різної стильової належності [53]. Приклади завдань до таких вправ: 1) скласти висловлення в художньому стилі на одну з тем з уживанням запропонованих слів-синонімів; 2) скласти мовознавчі поради, у яких пояснити відмінність у значенні й уживанні слів (можна запропонувати слова-синоніми, слова-пароніми тощо). Приклади таких вправ представлено в додатку Г. Використання таких вправ сприятиме формуванню вмінь знаходити й виправляти стилістичні помилки у власних текстах, стане кроком до подальшого вживання засвоєних мовних одиниць у складених висловленнях.

У процесі опанування стилістичних норм синтаксису вважаємо також за доцільне використовувати вправи на *стилістичне редагування* словосполучень, речень, текстів як ефективний засіб формування предметної компетентності учнів.

Отже, важливе значення в процесі опанування стилістичної норми посідає робота з редагування словосполучень, речень, текстів з різними цілями: усунення помилок у слововживанні, слово- і формотворенні, двозначності, яка виникає внаслідок неточно введеного в текст займенника, виправлення стилістично недосконалих і невиразних текстів, текстів зі стилістичними анормативами тощо. Приклади таких вправ подано в додатку Г.

Висновки до розділу 2

Стилістика як розділ науки про мову вивчається в школі, починаючи з початкової школи, і триває до кінця вивчення учнями шкільного курсу мови, коли в 11 класі тема «Стилістичні норми» виконує узагальнювальну, інтегрувальну відносно інших розділів науки про мову функцію. Специфіка функціонально-стилістичного текстоцентричного підходу до вивчення мови полягає в тому, що учні аналізують вивчені раніше мовні явища в мовленні, представленому текстами різних стилів, набувають умінь і навичок використовувати мовні знання на практиці під час аналізу, добору, складання текстів різних стилів, жанрів, типів мовлення.

Аналіз шкільних підручників засвідчив, що орієнтиром для їх створення є врахування вимог і завдань чинної програми з української мови, зокрема для старшої школи, дидактичних і психологічних засад закономірного розвитку особистості. Теоретичний та дидактичний матеріал підручників для 11 класів, зокрема, тема «Стилістична норма», синтезує функційні ознаки мовних одиниць лексичного та граматичного рівнів, сприяє формуванню вміння використовувати стилістичні ресурси і засоби мови для експресії інтелектуального, емоційного й естетичного змісту, стилістичних умінь і навичок учнів у різних сферах і ситуаціях спілкування.

Процес удосконалення стилістичної компетентності учнів старших класів відбувається з допомогою системи вправ, спрямованих на практичне застосування учнями норм літературної української мови і формування вміння використовувати мовні одиниці у власному мовленні. Під час вивчення стилістики української мови формуються важливі для особистості вміння цілеспрямовано вибудовувати комунікативний процес, використовувати мовностилістичні ресурси відповідно до мети й умов спілкування, зв'язно висловлювати думку, створювати та інтерпретувати тексти різних типів тощо.

ВИСНОВКИ

Стилістика посідає особливе місце серед інших філологічних дисциплін. Їй властиві інтегративність – досліджує стилістичний потенціал елементів усіх мовних рівнів; функціональність – акцентує увагу на комунікативному потенціалі мовних одиниць і тексту; прагматичність – визначає принципи і прийоми ефективного спілкування.

Стилістичні відомості містить кожний розділ шкільного курсу української мови. Основою розвитку стилістичної компетентності учнів є процес пропедевтичного вироблення стилістичних умінь і навичок (початкова школа), формування основних знань, умінь та навичок із стилістики (основна школа) і їх поглиблення та систематизації (старша школа). Стилістика об'єднує всі розділи науки про мову в єдине завершене ціле, тому знання стилістики сприяють виробленню вміння користуватися мовними засобами в різних сферах спілкування і різних життєвих ситуаціях.

Комунікативно компетентна особистість уміє доречно використовувати у спілкуванні мовні засоби різних рівнів (лексичні, граматичні, синтаксичні, фонетичні) відповідно до норм літературної мови. Якщо лексична компетентність виявляється в достатньому запасі слів, знанні їх семантики й відповідних для них контекстів, фонетична компетентність – полягає у вмінні правильно артикулювати звуки й наголошувати слова, граматична – у коректному використанні форм слів і синтаксичних конструкцій, то стилістична компетентність є інтегративною щодо них, адже стилістичні норми регулюють вживання одиниць різних мовних рівнів, ураховують як загальну відповідність мовних засобів нормам української мови, так і їх адекватність комунікативній меті й ситуації спілкування.

Опанування стилістичної норми є необхідним складником становлення та розвитку всебічно розвиненої, соціально активної особистості, здатної

плідно і творчо працювати в різноманітних сферах суспільної діяльності, володіючи багатствами мови, її виражальними засобами, спілкуватися з іншими людьми. Комунікативна компетентність неможлива без знання стилістики, володіння стилістичними нормами.

З метою формування в учнів старшої школи навичок дотримання стилістичної норми розроблено лінгводидактичні рекомендації у вигляді системи лексико-стилістичних та лексико-граматичних вправ, орієнтованих на вдосконалення стилістичної компетентності учнів та вироблення в них таких стилістичних умінь: виявляти стилістичні засоби в тексті, визначати їх стилістичну функцію; характеризувати стилі мовлення з урахуванням літературних норм української мови; замінювати слова доречними лексичними, морфологічними, синтаксичними синонімами (з урахуванням їх стилістичного забарвлення) відповідно до стилю мовлення, мовленнєвої ситуації; проводити стилістичний аналіз тексту; доречно вживати мовні засоби з урахуванням стилю, типу і жанру висловлювання; утворювати тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення; аналізувати, редагувати і вдосконалювати стилістично диференційовані тексти.

Результатом опанування стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі на засадах компетентнісного підходу є знання стилістики ресурсів і функційної стилістики української мови, вміння конструювати стилістично довершені тексти, редагувати тексти, що містять стилістичні помилки, бачити шляхи застосування знань і вмінь зі стилістики в процесі конструювання текстів різної жанрово-стильової належності.

Добре розвинена стилістична компетентність має бути властива високоосвіченій, культурній людині. Тож стилістичну компетентність можна цілком виправдано вважати однією з найважливіших складових комунікативної компетентності. Її розвиткові варто приділяти особливу увагу в системі середньої освіти.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арешенков Ю. О. Стилїстика української мови: Конспект лекцій та плани занять. 3-є вид. Кривий Рїг : КрДПУ, 2007. 46 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилїстика і культура української мови : навч. посїб. Львїв : Свїт, 2003. 432 с.
3. Банзерук О. В. Вивчення стилїстики у школі. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/361088/mod_resource/content/2/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D1%83%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%96.pdf
4. Береза Т. Гарна мова – одним словом : словник вишуканої української мови. Львїв : Апріорї, 2015. 420 с.
5. Бондаренко Н. Норми української лїтературної мови в курсї старшої школи. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714004/1/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8.pdf
6. Вегеш А. І. Методика викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах : метод. посїб. для студентів 4–5 курсів фїлологічного факультету. Ужгород, 2022. 101 с.
7. Вовк О., Пашїс Л. Навчання стилїстичної граматики як методична проблема. *Вїсник Черкаського національного унїверситету іменї Богдана Хмельницького. Серїя: «Педагогічні науки»*. 2022. № 2. С. 91–101. URL: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-2-91-101>

8. Волгіна О. О. Щодо стилістичної норми в лінгвістиці. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 24. С. 35–37. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/918/776>
9. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів старшої школи / за заг. ред. д-ра пед. наук Н. Б. Голуб. Київ : Педагогічна думка, 2019. 56 с.
10. Горошкіна О. М., Попова Л. О., Нікітіна А. В. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. Харків : Основа, 2012. 171 с.
11. Данильчук Д. В. Стилiстичний синтаксис : збiрник вправ : практикум. Київ : Інститут журналістики, 2021. 172 с.
12. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>
13. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 386 с.
14. Дудик П. С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. Київ : Академія, 2005. 368 с.
15. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилiстика і культура мови). Київ : Довiра, 1999. 431 с.
16. Єрмоленко С. Я. Лiнгвостилiстика: основні поняття, напрями й методи дослідження. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 112–125.
17. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лiнгвістичних термiнів. Київ : Либiдь, 2001. 223 с.
18. Єщенко Т. А. Лiнгвістичний аналіз тексту : навч. посiб. Київ : Академія, 2009. 264 с.
19. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рiвень стандарту) : пiдручник для 11 класу закладiв загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2019. 240 с.

20. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : навч. посіб. Вид . 2-ге , перероблене. Львів : ПАІС , 2007. 400 с .
21. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. 3-е вид. Київ : Вища школа, 1987. 352 с.
22. Коломієць І., Розгон В. Формування стилістичної компетентності майбутнього вчителя-філолога засобами фразеологічної виразності української мови. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. № 2. С. 65–77. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2020.212058>
23. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : Світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
24. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : навч.-метод. посіб. для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
25. Коць Т. А. Теоретичні засади вивчення мовної норми. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 59–64. URL: <https://movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/883.html>
26. Кравець Л.В. Стилiстика української мови. Практикум : навч. посiб. / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2004. 199 с.
27. Кравець Л., Барань Є. Стилiстика української мови : навч.-метод. посiб. / за редакцією О. Кордонця. Берегове–Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2022. 150 с.
28. Кучеренко І. А. *Психолінгвістичні основи вивчення стилістики*. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2008. № 132. С. 73–76. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/1359>
29. Кучеренко І. А. Формування стилістичної компетентності старшокласників. *Зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини*. Частина 2. Київ, 2006. С. 158–162

30. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.

31. Лексика на перетині наукових парадигм : монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. 212 с.

32. Літературна норма і мовна практика : монографія / за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 320 с.

33. Макарець Ю. С. Сучасні тенденції та критерії унормування української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2019. № 38, том 3. С. 104–109.

34. Макович Х. Стилiстична компетентність у структурі комунікативної компетентності особистості. *Соціальна робота в Україні: становлення, перспективи, розвиток* : матеріали III всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 26–27 травня 2016 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2016. С. 137–139.

35. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови : підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

36. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту : метод. посіб. / О. М. Горошкіна, Н. В. Бондаренко, Л. О. Попова. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.

37. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / за ред. М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004.

38. Мовна особистість в освітньому просторі : монографія / за заг. ред. І Д. Пасічника; редкол. О. А. Вісич, Х. М. Карповець, З. В. Столяр. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 270 с.

39. Москалюк О. Сутність поняття «стилiстична культура мовлення». URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/574>

40. Навчальна програма з української мови (рівень стандарту) для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/>

41. Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні : посіб. для вчителя / авт. кол.: Г. Т. Шелехова, Н. Б. Голуб, Н. В. Бондаренко, В. І. Новосьолова, Т. М. Федорчук, С. В. Косянчук. Київ : Педагогічна думка, 2012. 208 с.

42. Ницете В. Формування риторичних умінь і риторичної компетентності учнів основної школи. Програма дослідно-експериментального навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 3 (126). С. 39–41.

43. Новосьолова В. Використання стилістичних засобів лексикології і фразеології на уроках української мови в старшій школі в умовах профільного навчання. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 6. С. 9–13.

44. Омельчук С., Романенко Ю. Уроки української мови для 10 класу. Київ : Дивослово, 2019. 264 с.

45. Омельчук С., Романенко Ю. Уроки української мови для 11 класу. Київ : Дивослово, 2020. 286 с.

46. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії : словник-довідник філолога / укладач І. І. Коломієць. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 202 с.

47. Павлик Н. Стилістична компетентність у контексті професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29227/1/36_Pavluk.pdf

48. Пашкова Л. Основні групи фразеологізмів. Стилістичні засоби фразеології: урок у 10 класі з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій. *Дивослово*. 2012. № 5. С. 10–12.

49. Пентилюк М. І. Технологія навчання стилістики в основній школі: лінгводидактичний аспект. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 13–18.

50. Пентилюк М. І. Формування стилістичних умінь і навичок учнів. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 10. С. 44–50.

51. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 15–25.

52. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник. 3-є вид., перероб. і доп. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.

53. Попова Л. О. Від слова до тексту (теоретико-практичний аспект використання стилістичних вправ). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716170/1/Popova_vpravu.pdf

54. Попович А. С. Методика навчання української мови в старших класах : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 95 с.

55. Попович А. Поняття стилістичної компетентності: теоретичні завваги. *Збірник матеріалів круглого столу «Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови» (15 березня 2019 р.)*. Київ : Педагогічна думка, 2019. С. 64–67.

56. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посіб. для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

57. Практична стилістика : навч.-метод. посіб. / М. В. Мамич, О. В. Шевченко-Бітенська / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 72 с. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0ad41b6c-5dd3-4b42-9f7a-930cba2a58c7/content>

58. Селігей П. О. Стильова норма як різновид мовної норми. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2016. Том 189. С. 83–86. URL:

[https://www.inmo.org.ua/assets/files/Selihey.%20Stylyova%20norma%20yak%20riznovyd%20movnoyi%20normy%20\(2016\).pdf](https://www.inmo.org.ua/assets/files/Selihey.%20Stylyova%20norma%20yak%20riznovyd%20movnoyi%20normy%20(2016).pdf)

59. Семашко Т. Ф. Практична стилістика і культура мовлення : навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 256 с.

60. Семчук Д. Курс практичної стилістики та культури мовлення : навч. посіб. для старшокласників. *Українська мова і література*. 2003. Ч. 21–23, червень. 61 с.

61. Сербенська О. Голос і звуки рідної мови. Львів : Априорі, 2020. 280 с.

62. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посібн. / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

63. Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 6. С.14–19.

64. Степанова О. І. Культура мовлення та виразне читання : навч.-метод. посіб. Рівне, 2014. 162 с.

65. Стилістика української мови (Теоретичні основи стилістики. Художньо-виразові засоби мовлення) : навч.-метод. посіб. для студентів-філологів закладів вищої освіти / уклад. І. І. Коломієць. Умань : Візаві, 2019. 240 с.

66. Стилістика української мови : навч.-метод. посіб. / упорядники: А. С. Попович, Л. М. Марчук; за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський

: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.

67. Стовбур Л. М. Стилїстика і культура мови : методичні рекомендації до практичних занять і самостійної роботи здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Фїлологїя» освітньої програми «Українська мова та лїтература». Запорїжжя : ЗНУ, 2017. 50 с.

68. Струганець Л. Диференційні ознаки норми лїтературної мови. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 34–43. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37141/06-Struhanets.pdf?sequence=1>

69. Струганець Л. В. Культура мови : словник термїнів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.

70. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1–2 клас. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-1-4-klasiv>

71. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 3–4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>

72. Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. 400 с.

73. Українська мова (5–9 класи). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

74. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. Київ : Грамота, 2019. 208 с.

75. Українська мова (рівень стандарту) підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, В. І. Новосьолова. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.

76. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександра Глазова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 224 с.

77. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова. Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 336 с.

78. Чупріна О. В. Методи розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови в початковій школі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету: Серія «Педагогіка та психологія»*. 2018. Випуск 2 (8). С. 170–173.

79. Ходанич Л. П., Ходанич П. М. Стилїстика в профільній школі : метод. посіб. для вчителя. Ужгород : ЗІППО, 2021. 85 с.

80. Хом'як І., Каркіч І. Компетентнісний підхід до навчання лексики в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 2–5.

81. Шкурко Т. Ф. Стилї, типи, жанри мовлення. Урок в 11 класі. *Вивчаємо українську мову та літератури*. 2008. № 34. С. 6–8.

82. Шульжук Н. В. Стилїстика сучасної української літературної мови : навч. посіб. Рівне – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. 174 с.

83. Янко Н. О. Стилїстика української мови як лінгвістична основа вдосконалення лексико-стилїстичних умінь у майбутніх учителів початкових класів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка* / гол. ред. М. О. Носко. Чернігів : ЧНПУ, 2015. Вип. 125. С. 269–274. URL: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/582

84. Янко Н. Формування стилїстичних умінь учнів початкових класів у процесі роботи над текстами різних типів. *Українська мова та література в школі*. 2014. № 4. С. 7–12.

Додаток А

**Анкета
з виявлення стану проблеми
вивчення стилістичної норми на уроках української мови в 11 класі**

Шановні колеги!

Просимо взяти участь у констатувальному експерименті з теми дослідження «Вивчення стилістичної норми на уроках української мови в старшій школі» і дати відповіді на такі запитання:

1. Як ви розумієте зміст поняття «стилістична компетентність учня»?

2. Яким є, на вашу думку, рівень морфологічної компетентності учнів?

3. Яких стилістичних помилок найбільш часто припускаються учні 11 класів у писемному й усному мовленні?

4. Які основні причини недостатнього опанування школярами стилістичних норм?

5. Які форми, методи, технології Ви використовуєте в процесі формування стилістичної компетентності в школярів?

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

Завдання для виявлення рівня сформованості в учнів 11 класів стилістичної компетентності в процесі вивчення стилістичної норми

Завдання 1. Як ви розумієте зміст понять «стилістична норма» та «стилістична помилка»?

Завдання 2. Які види стилістичних помилок ви знаєте?

Завдання 3. Відредагуйте речення

1. Мій брат сьогодні залишивсь вдома. 2. Енергійна дівчина, намагаюсь перетворити кафе «Театральне», директором якого вона є, у сучасний заклад, але терпить одну поразку за другою. 3. Безумовно, для киян матч привертав особливу увагу, адже грати приходилося з командою, що у попередньому турі обіграла (причому абсолютно впевнено) «Шахтар з рахунком 2:0. 4. Серед міроприємств по відзначенню цього свята були слідуєчі: виступ музичного колективу, конкурси і вікторини. 5. Сьогодні ми розглянемо наступні питання. 6. Закупівля спортивного інвентаря – це пріоритет номер один. 7. Комісія уважно познайомилася із випискою із протоколу. 8. Дякуючи підтримці учительського колективу, учні прийняли участь в районній олімпіаді по хімії. 9. Ароматичні добавки різних лікарських трав надають чаю дуже приємного, неповторного привкусу. 10. Де зупинитися в Празі, щоб комфортно знайомитися з визначними пам'ятками міста?

Завдання 4. Прочитайте. Визначте фразеологізми, розкрийте значення кожного. До кожного фразеологізму доберіть слово-синонім або синонімічне словосполучення. Які з наведених у реченнях фразеологізмів уживають в

усному, побутовому, невимушеному, неофіційному спілкуванні?

1. Зневажити рідним – це втратити себе, відійти від свого берега, а до чужого не пристати, канути в Лету (М. Дмитренко). 2. Дух народу – незборима сила, коли не ждуть манни з неба, не заглядають комусь до рук, а діють (Ю. Яновський). 3. Коли людина не встане з колін, то вона не далеко зможе пройти (І. Драч). 4. Час – великий майстер розрубувати всі гордієві вузли людських стосунків (О. Писемський). 5. Я дуже вправний кухар! Можу навішати на вуха локшини, заварити кашу, підлити олії у вогонь (З інтернету).

Завдання 5. Прочитайте текст. З'ясуйте стилістичні особливості самостійних частин мови.

Щоб почуватися щасливим, починайте з малого. Можна із зовнішності, а далі поступово заглиблюйтеся у внутрішній світ. Я вже став на цей шлях. До сьогодні скинув п'ять кілограмів. Жодних особливих методик, просто обмеження виробів з борошна та солодоців, помірне харчування, більше білкової їжі, щоденні сорокахвилинні прогулянки пішки, чай з трав і ... віра. Без віри ніяк! (Е. Сафарлі).

Завдання 6. Визначте, якому стилю мовлення притаманні подані словосполучення. Відповідь обґрунтуйте. Доповніть кожну групу власними прикладами.

1. Неозначена форма дієслова, синтаксичні конструкції, хімічний розчин, екологічні аспекти, нижня частина атмосфери.

2. Економічне зростання, фіскальне регулювання, економічний форум, аграрний сектор, державна політика.

3. Яблуневоквітне буяння саду, море зелене, красива осінь, синій птах, два кольори.

4. Витяг з протоколу, збори ухвалили, план роботи, заява про звільнення, написати доручення.

Завдання 7. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Чи виправданою є тавтологія в реченні *Мова про мову і літературу*?

Я знаю що потрібно зробити аби позбавити нас усіх майбутнього. Мова не про енергоносії Не про екологію. І звісно ж не про політику. Мова про мову і літературу. Позбавлені письма ми втратимо головне своє право на фіксацію та свідчення своє право на називання речей своїми іменами себто своє право на правду (С. Жадан).

Додаток В

**Лексико-стилістичні вправи для
вдосконалення стилістичної компетентності учнів 11 класів
під час вивчення теми «Стилістична норма»**

Вправа 1. Прочитайте наведені речення. Дослідіть, з якими значеннями в одному й тому ж реченні вживаються виділені слова. Визначте й умотивуйте використані М. Стельмахом стилістичні прийоми й образні засоби.

1. З-за тинів *виглядають* золоточубі діти і соняшники. 2. *Осипаються* осокори, *осипаються* дні. 3. Надходить пора *гарячого* марева і *гарячої* праці. 4. Прямо над нашими ворітьми стоїть зірниця, а повз ворота *проходять* люди і час. 5. *Густішали* метелиця й вечір. 6. Між яблунями снує бабуся і її тінь (*Із тв. М. Стельмаха*).

Вправа 2. Прочитайте наведені тексти. Визначте функціональний стиль кожного. Яку роль виконують у них стилістично забарвлені слова? Випишіть, розподіливши на дві групи, стилістично забарвлені й стилістично нейтральні слова. Порівняйте і схарактеризуйте склад обох груп кожного тексту.

I. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлими гілочками, і, наче мертві, не ворушилися од вітру. Аж ось здалеку зеленою глицею заманячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки. Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг... (*М. Коцюбинський*).

II. Ялина – вічнозелене хвойне дерево з короткою глицею і довгастими шишками. Гілки ялини колючі, густі, нижні дуже низько розміщені над землею. Ялина – тіневитривала порода. Вона росте тільки на родючому, достатньо вологому ґрунті. Стержневого кореня немає, бокові розміщені у поверхневому шарі ґрунту. Живе ялина до 200-250 років, досягаючи у висоту більше сорока метрів. Крона у ялини пірамідальної форми (*Із енциклопедичного довідника*).

Вправа 3. Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, стиль. Поясніть лексичне значення виділених слів. Яку стилістичну функцію вони виконують у тексті?

І як молоде *зітхання* землі, як рожевий *подих* ранку, стоять на тонких підсвічниках тремтячі маки. Десь у зеленій, бурхливій гущі городу, або на окремії грядці, або попід смарагдовою латкою буряків вони попідставляли свої *рум'яні* чашечки, складені з пелюсток, шпарким променям, ловлять їх, хочуть націдити по *вінця*, – та хитнеться одна пелюстка, гоїднеться друга, і вже розтеклося, вилилося сонячне тепло, і вже знову треба стати непорушне, обережно підставляти рум'яні чашечки, чекати – налле сонце свого тепла чи не налле (*Є. Гуцало*).

Вправа 4. Прочитайте наведені тексти. Визначте їх стиль. Випишіть із кожного тексту слова з переносним значенням. Схарактеризуйте склад кожної з груп. Яку роль відіграють слова з переносним значенням у кожному тексті?

I. Нуклеїнові кислоти складаються із азотистої основи, цукру й фосфорної кислоти. Самі нуклеїнові кислоти хімічно мало активні і як ліки не використовуються. Продукти розщеплення їх бувають дуже активними і входять до складу стимулювальних препаратів. Названі нижче азотисті основи, а також інші, що не входять до складу нуклеїнових кислот, трапляються в деяких лікарських рослинах, причому часто у великих кількостях (*Із енциклопедичного довідника*).

II. Ти живеш серед людей. Придивися уважно, що відбувається навколо тебе: люди працюють, ідуть із роботи і на роботу, відпочивають, зносять горе й злидні, досягають мети й знову ставлять перед собою нову мету. Одні не знають, в ім'я чого вони живуть, інші вміють зробити своє життя горінням в ім'я благородної мети. Люди виражають себе. Кожний виражає себе по-своєму в своїх переконаннях, у відчутті добра і зла, в радості й смутку. Усе це життя людського духу. Опановуй головне в духовній культурі – культуру людських стосунків. Умій розрізнити в людині світле й темне. Якою б непоправною не здавалася тобі людина, зумій побачити в ній зерно добра, честі. Те, що ми називаємо повагою до людини, – це віра в її добрий початок (*За В. Сухомлинським*).

Вправа 5. Прочитайте наведені тексти, визначте до якого стилю можна їх віднести. Визначте в них засоби створення образності. З'ясуйте, яке місце серед них посідають тропи. Зіставте тексти й визначте, який із них найбільше відповідає стилю і меті висловлювання.

I. У лісі було поночі, тільки чорніли товсті дуби. Але місяць піднявся вгору, вийшов з-за хмар, – і картина змінилась – якись чари розлилися по лісі! Тихий світ лився через сніг, через іній, неначе через тонкий прозорий кришталь, і обливав дерева зверху, з боків найделікатнішим матовим

блиском; усе в лісі було освічене з усіх боків; од дерева не було видно навіть тіні. Світ був трохи синюватий. Ліс став якимсь фантастичним, – здавалось, ніби то якийсь дивний зачарований храм, заставлений темними колонами, прикритий незвичайною кришталевою покрівлею (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Сніги в цей день, коли сонце птахом-месією звершує величний ритуальний політ над землею, начебто сягнули найповнішого розвитку своєї теми в тому самостійному творі, яким є прелюдія весни. Вони зацвіли так, як іще не цвіли досі, і сяйво розквітлих снігів наче аж гримить нестримною радістю, і все перейнялось її настроєм – дерево і пташка, протоптана до колодязя стежка й людина, що йде з відром по воду... І як не пошкодувати, що минуций цей апофеоз білого кольору, минуще торжество снігової білини (*за Є. Гуцалом*).

III. Падав сніг. Ні в чому не відчувалася зима. Повітря не стало колючим. Воно залишилось по-осінньому м'яким. Сніг не холодив, не остуджував. Він здавався борошном, щойно змеленим, запашним і ніжним. Те борошно за короткий час вкрило своїм пухом городи, хати. Воно омолодило дерева, познімало з них апатію, тоскний настрій. Усе ніби набрало певного смислу.

Вправа 6. Олесь Гончар писав: «Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб вдалося його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудоти стертості п'ятака. Енергія слова – з енергії душі. Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки». Уважно прочитайте і зіставте варіанти речення з новели О. Гончара «Весна за Моравою». Простежте, як письменник удосконалював мову твору, домагаючись точності й виразності слова, речення.

І варіант. Було тихо, сонячно і мляво, а *в тумані* дерева *гойдалися* від верхів'я до самої води, *стрибали*, як на *прозорому* екрані.

Виправлений автором варіант. Тихо, сонячно і мляво, а дерева *гойдаються* від верхів'я до самої води, *стрибають_яя_яя*, *мов на якомусь фантастичному* екрані.

(*Відповідь:* змінено минулий на теперішній час дієслів, щоб активізувати дію, наблизити її в часі до читача. Вилучено слово *в тумані*, бо автор, напевно, вважав, що слова *сонячно* та *в тумані*, вжиті поряд, трохи порушують логіку фрази. Для увиразнення думки замінено словосполучення *на прозорому екрані* іншим – *на якомусь фантастичному екрані*).

Вправа 7. Перепишіть речення, добираючи з дужок найточніше слово. Поясніть свій вибір.

1. Серед літніх місяців серпню (належить, призначається) особливе місце. 2. Поняття тексту в лінгвістиці (тлумачать, розтовкмачують,

трактують) по-різному. 3. Дрогобицька ратуша має (предковічну, давню, старезну) історію. 4. Немає потреби вдаватись глибоко до історичного (аналізу, розбору, обговорення) цього культурного явища. 5. Юнакові особливо (личила, гармонувала, йшла) ця вишиванка. 6. Переважно (пряні, гострі, пекучі) страви притаманні грузинській кухні.

Вправа 8. Зробити стилістичний аналіз тексту.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюся до їхнього маяння, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому і підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. Я стаю ніби меншим, і навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу. І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів.

А я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову полетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таємниче слово. Я замислююся над ним... А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка (*М. Стельмах*).

Вправа 9. Відредагуйте текст, використовуючи слова-підказки.

Бурій ведмідь – один із найбільших нинішніх кровожерів. Довжина його тіла понад 180 сантиметрів, а маса – понад 300 кілограмів. У нього кремезне, незграбне тіло, велетенська голова, коротка товста шия, широкий, підвищений лобастий відділ і невеликі округлі вуха. Лапи короткі, п'ятипалі, стопоходні, пальці з великими невтяжними пазурами. Хвіст куций, не виступає з хутра. Хутро м'яке, м'яке й довге, особливо в зашийку, має різні відтінки бурого кольору з переважанням темно-бурих тонів (*Із енциклопедичного довідника*).

Слова для заміни: сучасних, хижаків, короткий, любовий, кігтями, велика

Вправа 10. Прослухайте текст, визначте його стиль, перекажіть його, замінивши стилістично недоцільні слова на відповідні наведеному стилю.

Ясний вогонь мистецтва люди запалили в незапам'ятні часи і відтоді з покоління в покоління передають його. Справжні витвори мистецтва *годні* перевернути життя людини, наповнити *буденщину* красою, добром, мудрістю.

Адже художник бачить у всьому звичайному прекрасне, невідоме. Він *окреслює* на полотні не тільки навколишній світ, а й виявляє свої почуття, настрої. Джерелом мистецтва є життя, та мистецькі шедеври відображають не тільки життя, а й саму людину. У всіх художників і свій ліс, і своє море, і свої люди, своя радість і своя надія, яка загорається, як зоря. Своя – і разом з тим близька й відчутна всім.

Світ мистецтва складний і глибокий, спроможний оживити камінь. І чим ближче підходиш до цього світу, тим *дальше* проникаєш в його глибини, тим цікавішим і повнішим стає життя.

Відредагований текст.

Ясний вогонь мистецтва люди запалили в незапам'ятні часи і відтоді з покоління в покоління передають його. Справжні витвори мистецтва здатні перевернути життя людини, наповнити повсякдення красою, добром, мудрістю. Адже художник бачить у всьому звичайному прекрасне, невідоме. Він зображає на полотні не тільки навколишній світ, а й виявляє свої почуття, настрої. Джерелом мистецтва є життя, та мистецькі шедеври відображають не тільки життя, а й саму людину. У всіх художників і свій ліс, і своє море, і свої люди, своя радість і своя надія, яка загорається, як зоря. Своя – і разом з тим близька й відчутна всім.

Світ мистецтва складний і глибокий, спроможний оживити камінь. І чим ближче підходиш до цього світу, тим далі проникаєш в його глибини, тим цікавішим і повнішим стає життя.

Вправа 11. Підготуйте відповідь на питання «Науковий стиль і його основні ознаки».

Вправа 12. Використовуючи відомі вам стилістичні прийоми, складіть речення в художньому стилі, у яких би наведені слова виступали емоційно забарвленими й відображали красу природи.

Зоря, сонячний, росяний, земля.

Вправа 13. Складіть три–чотири речення в публіцистичному стилі, використовуючи відповідні стилю лексичні одиниці для висловлення власного ставлення до проблеми самореалізації людини в нинішньому суспільстві.

Вправа 14. Напишіть три твори-мініатюри на теми: «Цей день я пам'ятатиму все моє життя», «Якби не цей день, то не знаю, як би...», «О ця чудова мить мого життя!»

(Формулювання передбачають написання творів різного типу мовлення: розповіді, роздуму і опису. Перед виконанням завдання учитель обговорює це з учнями. Функціональний стиль кожен учень вибирає самостійно).

Вправа 15. Випишіть фразеологізми, розкрийте їх значення. Схарактеризуйте стилістичне використання фразеологічних зворотів.

Отож, значить, набачившись за те літо й за ту осінь не тільки смалених зайців, а й смалених сов, нахапавшись усіляких стусанів долі не тільки у спину, а й у зуби, побувши на коні і під конем, пізнавши, почім ківш лиха, а нетерпляче очікував, коли вже нарешті розпрощався з Одаркою Дармограїхою. Не скажу, що я був у неї і товкачем, і помелом, як не скажу і того, що годувала вона мене лиш сіллю до оселедця чи калачем та ще в спину рогачем. Але ж надокучило так бути не самим собою, а за телецю позиченим, що взяв путівку – і дременував у білий світ... (Є. Гуцало).

Додаток Г

**Граматико-стилістичні вправи для
вдосконалення стилістичної компетентності учнів 11 класів
під час вивчення теми «Стилістична норма»**

Вправа 1. Визначте стиль мовлення, свою думку обґрунтуйте. Які засоби зв'язку між реченнями використано в першому і другому абзацах?

Серед багатьох течій в сучасній філософії Заходу однією з найбільш популярних є інтуїтивізм, розвиток якого в умовах ХХ ст. пов'язаний передусім з ім'ям відомого французького філософа Анрі Бергсона.

Особа Бергсона вражає нас активністю своєї філософської діяльності, яка була спрямована на вирішення головного завдання, що стояло перед ідеалістами ХХ ст., – оновлення їх філософської системи. Анрі Бергсон створює оригінальну філософську теорію, цікаву за своєю спробою з'ясувати одну з таємниць людського мислення – здатність інтуїтивного опанування істиною.

Своєрідним фундаментом, на якому будується його теорія про керівну роль інтуїції у здійсненні наукового та художнього процесу пізнання світу, є вчення Бергсона про інстинкт та інтелект. Бергсон намагається розкрити внутрішній зміст пізнавальної діяльності людини, розкрити ті механізми, що здійснюють її. Працюючи над розв'язанням цього завдання, Бергсон приходив до висновку, що в процесі історичного розвитку людина набуває два «знаряддя», два своєрідних види пізнання, якими вона користується: інтелект та інстинкт. Кожний з цих видів має свої особливості, свої можливості (*Л. Левчук. З книги «Інтуїтивізм і питання художньої творчості».*)

Вправа 2. Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення і способи зв'язку речень у кожному тексті. Якого стилю кожен текст? Чи впливає тип мовлення на стиль тексту? Який із текстів експресивно нейтральний, а котрий найбільш емоційний? Як пов'язана експресивність зі стилем?

I. Віршування з'явилося на основі народних пісень, їх складала віршами. Ці вірші особливі, бо пісні співають. Окремі склади, які при співі вимовляються протяжно, акцентовано, мають головний наголос. Інші вимовляються з меншим притиском. Тому головний ритмічний наголос у пісенному тексті не завжди збігається з граматичним, навіть у одному слові наголоси можуть стояти на різних складах (*Н. Ференц*).

II.

Вівчарики, я не забув про вас,
 Про нашу полонинську пісню-вітер.
 Уклін тобі, високий любий світе,
 Уклін тобі в новий, у добрий час!
 Вівчарики, я не забув про вас,
 Я тут літати вчився і співати.
 Тут на сопілці я навчився грати,
 Коли ще не ходив і в перший клас.
 Вівчарики, я не забув про вас,
 Я в простір закохався тут і волю.
 Я розшукав свою щасливу долю –
 Я виконав сумлінно ваш наказ.
 Вівчарики, я не забув про вас,
 Як ми в погожі дні чи в люту хвищу
 Здіймались на вершину, з вищих вищу,
 Життя і труд любили без прикрас.
 Згадаю добрим словом ще не раз
 І вас, і вічно юні ці смереки.
 Які б краї не звідував далекі,
 Вівчарики, я не забув про вас. *(Василь Вовчок)*

III. Олена Пчілка...Сьогодні ми сприймаємо це ім'я як символ безкомпромісності, нескореного духу, відчайдушного пориву. Гортаючи сторінки нашої історії, навряд чи знайдемо таку жіночу особистість, у якій би настільки органічно поєдналися дар поетичного слова, наукове обдарування, організаторсько-просвітницькі й видавничі здібності, педагогічний талант. Як громадський і політичний діяч вона заклала міцні основи для відродження своєї нації. Надзвичайні енергія і працьовитість були поєднані не тільки з її літературним хистом і здібностями, а й з надзвичайною принциповістю, сміливістю, наполегливістю, патріотичною жертівністю. За жодних обставин не зрікалася своїх поглядів, безстрашно пропагувала їх, не боячись ні арештів, ні репресій, ні в'язниць. У складних суспільно-політичних умовах свого часу, у важких, сповнених драматизму життєвих обставинах письменниця мужньо відстоювала відданість своїм ідеалам. Своїм – і нашим!
(Л. Дрофань.)

Вправа 3. Обидва речення є нормативними. Поясніть, чому в одному з них те саме слово має форму однини, а в іншому – множини.

I. Після закінчення школи учні одержують атестат про середню освіту. Атестати вручають учням на випускному вечорі.

II. Кедр – рідкісна в наших широтах рослина. Кедри ростуть на півдні.

Вправа 4. Складіть на тему «Олівець» три типи текстів – опис, розповідь, роздум. Де наявний сюжет? У якому типі найбільше означень? А дієслів? Де обов'язковий висновок?

Вправа 5. Прочитайте текст. Тут наявний ланцюговий чи паралельний смисловий зв'язок? Визначте мовні засоби зв'язку речень у кожному абзаці, а також між абзацами. Спробуйте прочитати текст ще раз, додаючи підмети у другому, третьому та останньому реченнях. Що змінилось від цього? Чому? Випишіть вирази, які на цей час застаріли, і доберіть замість них відповідники з сучасного літературного мовлення.

Потім, надалі, Лазар скорився. Затих і вже не сперечався, коли будили по ночах. Йшов на роботу байдужий, як ремісник, але в очах у нього з'явилось знову щось скрите і запечатане. Тепер він більше мовчав, покинув коверзування, був тихий, слухняний. Каленик з Іваном не могли нахвалитися ним. Навіть стежили менше (*М. Коцюбинський*).

Вправа 6. Прочитайте текст, визначте стиль і жанр мовлення. Чи змогли б ви визначити тип мовлення наведеного тексту? Яка функція текстів такого типу? Знайдіть вирази, що створюють урочистість. Проаналізуйте кожне речення і весь текст за цільовою установкою (ритуальна, провокативна, імперативна). Знайдіть повтори. Яка їх роль у цьому тексті?

Боже великий, Боже вітців наших! Дай нашому народові якнайбільше добрих, святих християнських родин.

Дай нам таких батьків, які голосно й відверто признавалися б до божественного Твого об'явлення й до Твоєї служби. Дай нам батьків, які для своїх дружин були б прикладом християнського життя, правдивими опікунами та добрими провідниками в житті.

Дай нам таких матерів, що вмiли б добре, по-християнському виховувати своїх дітей, а для своїх чоловіків були б поміччю, потіхою й доброю радою.

Дай нам таких дітей, які були б потіхою та славою батьків і красою свого народу. А з-поміж молодого покоління і з кожного покоління вибирай собі достойних слуг Твоїх жертвників.

Давай нашому народові добрих священників і в кожній галузі праці людей, що вмiли б і хотіли б працювати для загального добра. Благослови,

Всемогутній Боже, український нарід. Дай йому ласку вірно Тобі служити й досягнути колись вічної нагороди в небі, де

Тобі, Боже, у Святій Тройці єдиній, Отче, Сину і Духу Святий, належить уся слава, честь і поклін на віки віків.

Амінь (*Митрополит А. Шептицький*).

Вправа 7. Доведіть, що це текст наукового стилю. До якого типу мовлення ви б його віднесли? Чому? Який спосіб зв'язку речень у тексті (послідовний, паралельний, радіальний)? Проаналізуйте, з яких типових за будовою речень складаються тексти наукового стилю.

Особливого рівня літературознавство й естетика досягли в Стародавній Греції. Вагомий внесок у їхній розвиток зробили піфагорійці. Піфагорійський союз (астрономи, математики, філософи), фундатором якого став Піфагор (VI ст. до н.е.), значну увагу приділяв з'ясуванню проблем виховної ролі мистецтва, вперше поставивши питання про об'єктивні засади прекрасного, а також про природу мистецтва. Піфагорійці передусім заявили про те, що мистецтво є наслідуванням природи. Вони ж знайшли відповідний термін для цього поняття – мімезис (гр. *наслідування*). Сам Піфагор вбачав у поезії певну магічну силу, яка могла лікувати людські душі. Очевидно, йшлося про початки розуміння мистецтва слова як засобу виховання громадян у суспільстві (*З підручника*).

Вправа 8. Прочитайте текст і проаналізуйте його інформативність; визначте тип мовлення. У якій послідовності висвітлюються тут факти? Чи робиться оцінка інформації? Як би ви визначили жанр тексту? Чи є тут означення, якщо так, то які? А терміни? Проаналізуйте речення з точки зору їх побудови.

Номер журналу «Слово і Час» (№ 5, 2013) відкриває рубрика «Питання шевченкознавства». Тут надруковано закінчення статті про минуле й сучасне Шевченківської премії. Матеріали з архіву О.Мишанича (1933–2004), зокрема рецензію на книжки В. Заремби «Іван Манжура» й Л. Махновця «Григорій Сковорода», а також спогади про вченого опубліковано в рубриці «Дати». Віра Кандинська вивчає рецепцію дендизму в новелах О. Кобилянської в рубриці «XX століття». Також Анфіса Горбань реконструює сліди міфу в новелі Гр.Тютюнника «Кленовий пагін». Олена Якимович аналізує готичний театр Ю. Липи. Рубрика «Питання теоретичні» представляє розвідки Богдана Пастуха про роман А. Кримського «Андрій Лаговський» у контексті проблематики декадансу та Віталіни Акизилової про еволюцію «повісті про дівчаток» як літературного феномену (*З газети «Літературна Україна»*).

Вправа 9. Складіть опис весни (5–6 речень), використовуючи тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини у тексті?

Вправа 10. У якому випадку зміна роду іменника веде до зміни значення слова? Чи усі наведені форми є нормативними?

Метод – метода, змій – змія, кухар – кухарка, секретар – секретарка, солдат – солдатка, генерал – генеральша, директор – директорка, пілот –

пілотка, друкар – друкарка, візит – візитка, псалом – псалма, привілей – привілея.

Вправа 11. Вкажіть на недоліки речень, узятих із газетно-журнальних публікацій. Запропонуйте правку.

Перше питання профспілкових зборів було висвітлене більш глибоко. Ця «Снежка» привезена із-за кордону для будівельно-малярських робіт і тому визнана більш кращою. Новозбудована споруда гарніша всіх на цій площі. Самий дорогий спогад у мене про школу. Вітер сьогодні більш північного напрямку. Найдемократичніша в світі держава і тут показала себе з демократичної сторони, не приховавши від світу особисте життя президента Валентина – найбільшавіша серед усіх блондинок нашого курсу. Цей населений пункт найпівнічніший на цій широті. Самий відсталий учень класу після цієї розмови намагався показати себе кращим.

Вправа 12. Віднайдіть до поданих ненормативних дієприкметників нормативні відповідники. Складіть з ними речення.

Галопуючий, наступаючий, спонукаючий, вимірюючий, допомагаючий, виконуючий, інакодумаючий, існуючий.

(Для довідок: нестримний, вимірювальний, спонукальний, прийдешній, виконавець, той, хто допомагає, інакодумець, сучасний, наявний, суший).

Вправа 13. Випишіть із тексту всі односкладні речення, визначте їх різновиди та стилістичні функції.

По смерті бабусі хотіли мене в патронат забрати. Вже й хату в колгосп одписали, і образи голова сільради познімав, а тут – війна. Відтоді я оце й ходжу – од села до села, од хутора до хутора. Сплю, де прийдеться: по хатах, у стогах, у клунях; їм – що дадуть. Зразу не дуже-то давали, бо я не вмів просити. Промимрю собі під ніс: «Дайте, тітуню, чогось попоїсти», – і навдьори! Доки не завернуть та не погодують. А завертали не часто: побіг – ну й біжи собі, набіжишся... Тоді навчився. Було це минулої осені. Якось застукала мене посеред степу ніч. Немов і сонце недавно зайшло, і стежку було видно, а тоді враз споночіло, на небі зорі висіялися, по землі туманець послався, сивий і густий, як Чумацький Шлях угорі. Зірвавсь я бігти – страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу, а тут ще стежка загубилася. Та полином пахне – одсирів на ніч. Пробіг, мабуть, з гони. Коли чую: холодом звідкись потягло, немов од ставка або річки. Аж воно не ставок і не річка, а провалля. Кругом бур'яни мало не по плечі мені, а посеред них – провалля. На дні туман лежить, і в тумані люди гомонять, діти плачуть. Нарвав я собі полину, трави снопик під голови зв'язав та й приліг у якомусь закапелку. Тепло мені, затишно, як на печі, тільки й того, що небо видно. А згодом і неба не стало (За Г. Тютюнником.)

Вправа 14. Відредагуйте подані тексти; визначте їх стилістичні особливості.

I. Шановні панове!

Ми просили надіслати нам прескуранти (прайси) на всі види вашої продукції. Ваша фірма являється головним дистрибутором із продажу поперечно-шліфовочних станків в Україні. Отож просимо насамперед повідомити, на яких умовах ви могли б заключити довгострочний договір поставки.

II. Шановний пан ректор!

Дозвольте порекомендувати вам пана Дмитренко, який приймає участь у конкурсі на заміщення вільної вакансії помічника менеджера по продажі. Пан Дмитренко принциповий, поважний до клієнтів, професійно добре підготовлений, досвідчений працівник, любить свою справу, користується авторитетом у співпрацівників.

Вправа 15. Виконайте стилістичний аналіз поданого фрагменту.

Було це якось: ще юнаком ішов, як звичайно, я по вулиці рідного міста. Все навколо було знайоме, я б сказав, надміру знайоме, адже я тільки й знав, що ці вулиці, будинки на них і людей, серед яких так багато знайомих лиць. І раптом зі мною щось сталося: й досі пам'ятаю той дивний момент, коли все ніби освітілося коротким спалахом і ніби завмерло: люди, будинки, мощений гнейсовими плитами хідник, бруківка; я раптом зрозумів, що все починається для мене звідси, хоч навколо й нема особливої екзотики, а все пронизливо реальне. Здається саме тоді пробудилася моя свідомість – відчуття рідного і навек даного. Після того я й почав цікавитись усім, що стосується рідного міста, і цей мій інтерес не згас і досі, хоч волею долі мені довелося з Житомира виїхати; я живу тут тільки влітку, а всі інші пори року хіба що навідуюся (*В. Шевчук*).

Вправа 16. Які словосполучення не властиві сучасній українській мові?

Наказ по університету, проректор по навчальній роботі, іспит по математиці, плисти по морю, інструктор по плаванню, пропустив по хворобі, поїхали по гриби, пішов по хліб, іти по воду, ходити по землі, звернутися по справі, подарувати по книжці, інститут по проєктуванню.

Вправа 17. Прочитайте текст. Виділіть ненормативні словоформи, характерні для носіїв української мови. Проаналізуйте представлені в тексті складні речення. Визначте стилістичні особливості представленого тексту.

60-ті роки були часом великих збуджень у цілому світі. ...Українські шістдесятники використовували антиімперські гармати в обороні своїх

національних традиційних цінностей, свого єства, в обороні своєї гідності. Крім загальнолюдських цінностей, мусіли ще віднайти і відновити поганьблену національну святиню. Доводиться говорити про оборону, а значить – про війну. Отже, для окреслення кола шістдесятників візьмемо визначальну роллю – активний захист. Люди, які мали ідеали та вартості й цінували їх над усе, які сміли одверто виступити на захисті, стати проти напасників, – такі люди схожі на оборонців фортеці, в якій їхня історія, їхні сім'ї, їх дім, їх честь. Це не герої – це люди, які розуміють, що мусять, що це лежить на них, і коли вони скинуть з плечей обов'язок – то їх не буде і пам'яті не буде. Й імени не буде, бо хіба рабам потрібне якесь ім'я?

Шістдесятники – велике явище другої половини ХХ століття, дивне своєю появою в непевну пору відлиги і стоїчним протистоянням неосталінізму та живучою енергією в пору лібералізації. Може, найвидатніше явище в Одиссеї нашого відродження (За Є. Сверстюком).

Вправа 18. Виявіть помилки у використанні складних речень. Запропонуйте поліпшені варіанти.

1. Нині, всупереч Конституції, Президентом створено конституційну комісію, але вона жодного разу не збиралася.

2. Це перше, що дивує, переглядаючи книжку.

3. В музеї І. Франка у Нагуєвичих згоріло «Євангеліє», подароване Франком і передане музеєм релігії.

4. Маючи лише 24 роки, його вже тричі ув'язнювали на короткий термін.

5. Ми тоді були стурбовані лише свободою, намагаючись досягти незалежності, забуваючи про головне – просвіта власного народу. Адже отримавши свободу, кому вона дістанеться?

6. Мабуть, це ті місця, коли відпочиваєш у повному розумінні цього слова.

7. Ми зустрічались два роки. Два щасливі і жахливі, дивовижні і важкі, чудові і вбиваючі два роки!

8. Український форвард Андрій Шевченко, який став третім українцем, якого удостоїли цього призу.

9. Працюючи на посаді заступника голови Адміністрації Президента, вас можна було умовно зарахувати до першого десятка найвпливовіших людей у державі.

10. Купив собі миючі шпалери, тепер третій день до ванни зайти не можу!

Вправа 19. Доберіть з дужок потрібні за змістом означення. Аргументуйте свій вибір. Складіть мінітексти в науковому й художньому стилях, використовуючи 3–4 словосполучення (за власним вибором).

Юнак, спів, орган, дихання, мова (голосистий, голосний, голосовий); шафа, краса, драма, сан, настрій (духовий, духовний, душевний); право, свято, рух, життя, кімната, лист (звичаєвий, звичайний, звичний); якість, рішення, олівці, ознака (колірний, кольоровий); установа, діагноз, засіб, вправи, палата (лікарський, лікарняний, лікувальний).

Вправа 20. Складіть мовознавчі поради, у яких поясніть відмінність у значенні й уживанні слів.

Брифінг, пресконференція; дилема, проблема, завдання; заслухати, прослухати, вислухати; ініціатива, пропозиція.